

Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana

Levent Demirci¹

Öz

Orta Asya'da istikrar Fergana Vadisinden geçmektedir. Zira Orta Asya'nın merkezinde bulunan Fergana Vadisi tüm bölge ülkeleri açısından çok önemli özelliklere sahiptir. Vadi bölgesinde su bulunmakla beraber, Aral Havzasının önemli nehirleri olan Sir-i Derya ve Amu Derya nehirlerinin sularının ülkeler arasında eşitsiz olarak paylaşılması Fergana bölgesi ülkeleri arasında sorunlara yol açmaktadır. Tacikistan ve Kırgızistan'ın çeşitli mülahazalarla su kartını koz olarak kullanması bölgede tansiyonun yükselmesine neden olmaktadır. Fergana'da üslenmiş bulunan aşırı dini akımlar tüm bölge ülkelerini rahatsız etmektedirler. Yakın dönemde Sovyetlerin uyguladığı sınır politikaları bugün bölge ülkelerinin üstesinden gelemediği sorunlarla karşılaşılmasına neden olmaktadır. Sınırları içinde diğer komşu ülkelerin soydaşlarını barındıran bölge ülkeleri, bu özelliği kültürel bir zenginlik olarak görme yerine, ülke istikrarına tehdit oluşturabilecek bir unsur olarak kabul etmektedirler. Aynı zamanda Fergana Vadisi uyuşturucu üretim merkezlerine yakınlığı nedeniyle transit geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Bölgenin uluslararası terörizme ve uyuşturucu kaçakçılığına ortam sağlaması, 11 Eylül saldırıları ertesinde Rusya, ABD, Çin gibi dış güçlerin bölgeye müdahale etmesi için yeterli mazereti teşkil edebilmektedir. Bu çalışmada Fergana kaynaklı sorunlar, bu sorunların etkileri ve bölge ülkeleri ile dış güçlerin ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Fergana Vadisi, Orta Asya, Özbekistan, Uluslararası Terörizm, Uyuşturucu Modelling, Simulation and Visualization of Vehicle Dynamics

The Problematic Valley at the Intersection of Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan: Ferghana

Abstract

Stability in Central Asia passes through the Ferghana Valley. Ferghana, which is in the heart of Central Asia, is very important for all countries in the region. Although there are rivers in the valley, the unequal sharing of the waters of the Amu Darya and Sir-i Darya rivers which are the important rivers of Aral Basin, has led to problems between the Ferghana region countries. So Tajikistan and Kyrgyzstan, playing the water card as leverage in the region with various considerations, cause tension. On the other hand, the extreme religious movements based in Ferghana have the ability to disturb all the countries of the region. Recent border policies implemented by the Russia have caused new problems which countries in the region cannot overcome today. The countries of the region host other countries' cognate within the borders; this situation is seen as a factor that may threaten the stability of the country rather than as a wealth of culture. As a result of the proximity to drug producing centers, Ferghana is used as a transit route. International terrorism and drug smuggling in the region after the 9/11 attacks provide Russia, the United States, China and other foreign powers the

¹ Yazışma adresi: Doktora Programı Öğrencisi, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik A.B.D. Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Programı, Bakanlıklar, Ankara, dmrcivnt@gmail.com

necessary reasons to intervene in the region.. In short, problems related with Ferghana Valley, its effects and relations of foreign powers with countries of the region are the subject of this article.

Keywords: Ferghana Valley, Central Asia, Uzbekistan, International Terrorism, Drug Smuggling

Giriş

Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan devletlerinin ortasında, Tanrı ve Pamir Dağları'nın arasında bulunan Fergana Vadisinde yerleşim ve uygarlık, tarihin ilk sayfalarına kadar uzanmaktadır. Fergana'da kent ve pazarların kurulması ise geçmişte İpek Yolu'nun bu vadiden geçmesi ile birlikte olmuştur (Ulu, 2006: 67). Günümüzde 10 milyon kişinin yaşadığı Fergana Vadisi, Orta Asya'da nüfusun en yoğun olduğu bölgelerden biridir: Coğrafik olarak Orta Asya'nın % 5'ini teşkil etmesine rağmen, Orta Asya nüfusunun % 25'i bu bölgede yaşamaktadır (Shozimov, 2008).

Şekil 1. Avrasya Siyasi Haritası

Kaynak: <http://www.hgk.msb.gov.tr>

Bölgenin dağlarla çevrili olmasından dolayı dışa açılan tek geçit Khujand Geçidi'dir. Doğu-Batı uzanımında 330 km ve kuzey-güney istikametinde 170 km olan Fergana Vadisi'nde;

- Celalabad, Oş şehirleri Kırgızistan'a,
- Sogd bölgesi Tacikistan'a,
- Namazgah, Andican, Fergana şehirleri ise Özbekistan'a aittir (Shozimov, 2008).

Şekil 2. Fergana Vadisi

Kaynak: Starr, 2011: xi

Fergana’da toprağı bulunan her üç bölge devleti önemli doğal kaynaklara sahiptir. Petrol, kömür, doğal gaz, demir, bakır, cıva, gümüş, tuz, bizmut, boksit, antimon yatakları bölge devletleri arasında paylaşılmıştır. Önemli doğal kaynaklara sahip olmanın yanında, otomotiv, kimya ve petrokimya endüstrisi gibi endüstrinin önemli dalları da Fergana’da yoğunlaşmaktadır. Tarım alanında ise bölgede pamuk üretimi baskın olmakla birlikte, ipekçilik, çiçekçilik ve sebzeçilik de Fergana Vadisi’nde geçim kaynağını teşkil eden önemli tarım dallarıdır (Zokirov ve Umarov, 2011: 232).

Fergana Vadisi’nde toprağı bulunan ülkeler tarafından peşinden koşulan çıkarların tetiklediğı ayrılık ve çatışmalar, gerek Fergana’yı, gerekse de bütün Orta Asya’yı istikrarsızlaştırma potansiyeline sahiptir. Geçmiş dönemde yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalar incelendiğinde, bu konunun önemli bir tehdit olarak ortaya çıkmış olduğu açıklıkla görülecektir. 1990’daki Özbeklerle Kırgızların Oş’ta çatışması, 1999’da radikal dini bir hareket olan Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH)’nin iki liderinden biri olan Cuma Namangana’nın yandaşlarının Batken’e yürüyüşü, Tacikistan’ın İsfara ve Kırgızistan’ın Batken bölgelerinde devam etmekte olan Kırgız-Tacik çatışması bölgedeki çatışmalara sadece birkaç örnektir (Demirtepe ve Özkan, 2010: 54). Bu açıdan Fergana Vadisi’ndeki potansiyel problem sahaları göz önüne alındığında, Fergana, sadece bölge ülkeleri için değil, ama aynı zamanda dış güçler için de bölgesel istikrarın

devamı konusunda önemlidir (Mann, 2001).

Öte yandan, bölgenin uluslararası terörizme, silah ve uyuşturucu kaçakçılığına ortam sağlaması da 11 Eylül saldırıları ertesinde Rusya, ABD, Çin gibi dış güçlerin bölgeyle ilgilenmesi için yeterli mazereti teşkil edebilmektedir. Bu paralelde, Orta Asya'nın istikrarının, Fergana'dan geçtiğini değerlendirmek hatalı olmamaktadır (Policy Brief, 2001).

Yukarıda kısaca arz edilmeye çalışılan hususlar bağlamında, Fergana kaynaklı sorunlar, bu sorunların etkileri ve bölgeye yönelik dış güçlerin ilgisi bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Aşırı Dinî Akımlar

Orta Asya cumhuriyetlerinde toplumsal yapının temel taşı geleneksel değerler oluşturmaktadır. Bu bağlamda bölge toplumlarını bir arada tutmada dinin, geleneksel ilişkilerin ve milliyetçi duyguların rolü bulunduğunu söylemek hata olmamaktadır (Kona, 2003).

Bu açıdan bölge incelendiğinde, Orta Asya'nın, tarikatların doğmasına ve yaşamasına son derece uygun bir coğrafya olduğu görülecektir. Orta Asya'da doğmuş olan Nakşibendilik, Yesevilik ve Kübreviyye tarikatları günümüzde de bölgede etkindir (Kara, 1999: 69-70). Zaten bu üç tarikatın bölgede doğmuş olması bile bölgenin tasavvufi düşünce için uygun bir iklime sahip olduğunun işaretidir. Bundan başka İslâm âleminin değişik coğrafyalarında doğan başka bazı tarikatlar da Orta Asya'da bol sayıda takipçi bulabilmiştir (Derin, 2006: 15).

Diğer yandan kültürel ve dinî yapılanmaların Fergana Vadisi'ndeki sosyal ve siyasi süreçler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu yapılanmaların gücü ise sahip oldukları liderler ile Fergana'nın coğrafi olarak dış siyasi merkezlerden uzak ve izole olmasından kaynaklanmaktadır. Fergana Vadisi'nin izole konumu aynı zamanda birçok siyasi ve dinî kişi ile entelektüeller için sığınak konumunda olmasına neden olmaktadır. Bu durum ise Vadinin bir yandan muhafazakârlara, diğer yandan yönetimler hakkında aykırı düşüncelere sahip olanlara ev sahipliği yapması sonucunu doğurmaktadır (Shozimov, Sulaimanov ve Abdullaev, 2011: 278).

Bölgede 1880 – 1890 dönemi incelendiğinde özellikle Fergana Vadisi'nde, Ruslara karşı en büyük direnişi İşan olarak isimlendirilen yerel sûfi liderlerin gösterdiği görülmektedir. Kendilerini yerel hanların kanuni varisleri olarak gören İşanlar, Ruslara karşı Müslümanları silaha sarılmaya teşvik etmişlerdir. Bu dönemde yürütülen silahlı mücadelede tarikatlar Müslüman halkın en büyük sığınağı, koruyucusu ve ümit kaynağı olmuşlardır (Türer, 1992: 35-36).

1920 yılında Sovyetler Birliği, kendisine karşı gelişen Basmacı Ayaklanması'nı bastırmayı müteakip bölgenin sınırlarını yeniden düzenlemiştir. Orta Asya'daki toplulukları kontrol altında tutmak isteyen Sovyetler, bunu dini hayatı kontrol altında tutarak gerçekleştirmek istemiştir. Bu amaçla 1943 yılında "Orta Asya Müslüman Din İdaresi (Spiritual Administration of the Muslims of Central Asia - SADUM) Taşkent'te kurulmuştur (Kang, 2010: 36). Bu dönemde Müslümanlar İslam'ı ulusal kültürlerinin bir parçası olarak gördüklerinden, İslamiyet Sovyetler Birliği içinde özel bir statüye sahip olmuştur (Kadir, 1996: 48-49).

Öte yandan Sovyet döneminde, ateizm ve diyalektik materyalizm propagandası ile uygulanan baskılar bir bakıma başarıya ulaşmıştır. Din ile ilgili bilgilere ulaşım uzun yıllar engellenmiş, bu durum din hakkında cehaletin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, günlük yaşam içindeki geleneksel kültürel değerler, 1991 sonrası dönemde ortaya çıkan millî ve İslamî uyanışta önemli bir rol oynayarak ulusal kimliğin inşasına katkıda bulunmuştur (Demirtepe, 2008).

Bölgenin siyasal İslam ile tanışması ise 1980'lerde Sovyet-Afgan Savaşı sırasında olmuştur. Bu dönemde Özbek ve Tacikler Afgan mücahitlere katılmak için Pakistan'a geçmiş, Pakistan'da radikal İslami anlayışa sahip medreselerde eğitim almışlardır (Rashid, 2002: 44-45).

Aralık 1991 yılında, Sovyetler Birliği'nin dağılması dünya çapında jeopolitik yapıyı değiştiren önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir (Kang, 2010: 64). Dinlerin, bireyleri ve toplumları güçlendirme, toplum yapısını düzenleme ve bu konuda yol gösterme, kültürel değerleri topluma aktarma fonksiyonu bulunduğu göz önüne alınırsa (Mardin, 1993: 91), bu dönemde bölgede meydana gelen boşlukta bölge halkı, Orta Asya ölçeğinde yaygın din olan İslam dininden, Sovyet döneminde yaşanan menfî olayları düzeltmesini, toplum yapısını düzenlemesini beklemiştir. Bu beklenti İslam'ın halk nezdinde farklı bir güce sahip olduğunun belirgin bir belirtisi olarak kabul edilebilir (Kona, 2003).

Bağımsızlık sonrasında her ne kadar bölge devletleri dinî eğitim ve faaliyetleri tek elde toplamaya gayret ettilerse de, dini yapılanmalar bölgede hızla yayılmışlardır. Bu kapsamda, 1993'e kadar yalnızca Özbekistan'da 5000'e yakın devlet kontrolü dışında dini okul açılmıştır (Haghayeghi, 1995: 159). Bu dönemde bölgedeki şehirlerin diğer merkezlerden uzak olması, merkezi otoritenin tam sağlanamamasına neden olmuş ve din konusunda algılamaları radikal düzeylere kadar varan gruplar ortaya çıkmıştır (Shozimov, 2008). Dinî eğitimin yaygınlaşması ile birlikte, Sovyet döneminde bile dini ve kültürel kimliğini koruyan Fergana Vadisi'nde

“dinselleşme” eğilimi net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Öyle ki, Fergana Vadisi ilerleyen yıllarda her türden İslami hareketin beşiği halini almıştır (Demirtepe, 2008).

Bu dönemde bölgede öncelikle, İslami Rönesans Partisi ön plana çıkmıştır. Eski Sovyet coğrafyasındaki Müslümanlar arasında ulus üstü İslamcı bir politik hareket olarak doğan bu parti, Orta Asya'da ve özellikle Özbekistan ile Tacikistan'da hızla örgütlenerek bölgedeki iktidarları tedirgin edebilecek bir güce erişmiştir (Zelkina, 1996: 360). İktidar partileri ise muhalefet hareketlerinin taban bulmalarından çekindiklerinden dolayı birtakım tedbirlere başvurmuştur. Bu kapsamda, Tacikistan'da Mayıs 1992'de patlak veren iç savaş sonrasında, demokrat ve İslamcı güçlerin de yer aldığı yeni bir koalisyonun iktidara gelmesinden tedirgin olan Özbekistan, ülkesindeki tüm muhalif bağımsız partileri (İslami Rönesans Partisi dâhil) Aralık 1993'te kapatmıştır. Bu esnada Fergana Vadisinde tüm yerel sosyal gruplar da dağıtılarak liderleri tutuklanmıştır (Wilson, 2001: 11). İcra edilen operasyonlar neticesinde yurtdışına kaçan İslamcı hareketlerin lider kadrosu yeniden örgütlenebilmek için Tacikistan, Afganistan ve Pakistan'a yerleşmişlerdir. Bu ise Orta Asya'daki İslamcı hareketler için ideolojik ve yönetsel bir değişimi teşkil etmiştir. Bölgedeki silahlı İslamcı hareketlerle yakın temas neticesinde, bu gruplar militarizmi bir yöntem olarak seçmeye başlamışlardır. 1997'de Kabil, Taliban'ın kontrolü altına girdiğinde, İslamcı hareketlerin bir tehdit oluşturduğu yönündeki algı güçlenmiştir. Bu dönemde Özbekistan ekonomisinin Sovyet dönemine oranla kötü olması ve yolsuzluğun yaygınlaşması da Özbek toplumunda rahatsızlık yaratmıştır. Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov yönetimine karşı tek muhalefeti İslamcıların organize etmiş olması nedeniyle, gelişmeler Özbekistan'daki iktidarı panik havasına sevk etmiş ve bundan dolayı İslami aktivizm hedef alınmıştır. Bu ortamda ÖİH ve Hizb'ut-Tahrir (İslam Kurtuluş Partisi) örgütleri ortaya çıkarak terör faaliyetlerine girişmeye başlamışlardır (Demirtepe, 2008).

Orta Asya'daki ÖİH ve Hizb'ut-Tahrir gibi örgütlerin ortaya çıkışı dış ve iç faktörler olarak iki boyutta incelenebilir: Dış faktörler boyutunda, bölgedeki Vahabilik faaliyetleri önemlidir. Bu kapsamda 1979'daki SSCB-Afganistan Savaşı'nda mücahitlik ve cihat kavramlarının genel kabul görmesiyle, Orta Asya'da Vahabilik hızla yayılma imkânına kavuşmuştur. 1991 sonrasında ise dışarıdan gelen İslam düşüncesi, 1996 yılında Afganistan'da Taliban rejiminin iktidarı ele geçirmesinden sonra hız kazanmış ve bölgede bir İslam devleti kurma isteği yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. İç faktörler boyutunda ise ülke içi ve dışı gelişmeler neticesinde, yönetimlerce radikal grupların tehdit olarak görülmesi üzerine, bu hareketler kontrol altına alınmak istenmiştir. Bu

noktada uygulanan baskı, halkın bu hareketlere destek vermesine neden olmuştur. Ülkelerin iç işleyişindeki düzensizlikler ve yoksulluk bu desteğin pekişmesinde rol oynamıştır (Karg, 2010: 90-92).

ÖİH, SSCB'nin dağılma sürecinde, Özbekistan'ın Fergana Vadisi'ndeki Namangan şehrinde ortaya çıkmış Adalet İslami Grubunun devamı niteliğinde bir harekettir. 1991'de Özbekistan'da yerel yönetimde söz sahibi olan Adalet Grubu; şehirde suç ile yolsuzluğa karşı mücadele başlatmış, 1992'nin başlarında Kerimov yönetimi tarafından yasaklanmış ve lider kadrosu tutuklanmıştır. Taraftarlarının çoğu Afganistan'a kaçmış, 1997 yılında Tacik iç savaşının sona ermesi ve Taliban güçlerinin Kabil'i ele geçirmesiyle, özellikle Fergana Vadisi'nde etkinliğini artırmış ve yeni bir İslam Halifeliğinin kurulacağını ilan etmiştir (Amanov, 2007: 262-264).

Adalet İslami Grubundan sonra kurulan ÖİH'nin kuruluşunda iki kişi önemli rol oynamıştır: Cuma Namangani ve Tahir Yoldasev. Cuma Namangani Afganistan'da Sovyet ordusunda savaşmış eski bir askerdir. Tahir Yoldasev ise bölgedeki dinsel faaliyetlerde öne çıkmış bir isimdir (Amanov, 2007: 262-263). Özbek yönetimini silahlı mücadeleyle yıkarak İslami bir devlet kurmak isteyen ÖİH ilk olarak 16 Şubat 1999'da İslam Kerimov'a yönelik gerçekleştirilen ve 16 kişinin ölümü ile neticelenen suikast girişimi ile gündeme gelmiştir (Uzbekistan Daily Digest, 2000). 1999 ve 2000 yıllarında ise ÖİH, Kırgızistan ve Özbekistan'da büyük çaplı baskınlar düzenleyerek bölgedeki mevcut rejimlerin istikrarlarını bozma yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. ABD önderliğindeki birliklerin Taliban Hükûmetini devirmesinin ardından, Namangani Afganistan'da öldürülmüştür (Winrow, 2004: 130). Öte yandan, ÖİH'nin bölgedeki faaliyetleri konusunda Orta Asya hükümetlerine karşı terör saldırıları düzenlemek üzere Taliban ve El-Kaide ile işbirliği içinde bulunduğu sıkça iddia edilmiştir (Kang, 2010: 67).

Fergana Vadisi'nde faaliyet gösteren bir diğer örgüt Hizb'ut-Tahrir'dir. Asya, Avrupa ve Ortadoğu'da destekçileri bulunan örgüt, kurumsal yapılanma merkezi olarak batıda bir şehir olan Londra'yı seçmiştir (Rashid, 2002: 118-119). 1952'de Ürdün'de Taqi al-Din al-Nabhani tarafından siyasal bir parti olarak kurulan Hizb'ut-Tahrir, diğer İslami hareketlerden farklı bazı özelliklere sahiptir. Hizb'ut-Tahrir, modern politik partilerin karakteristik özelliklerini göstermenin yanında, kitle eğitimini parti misyonu olarak kabul etmiş ve uzman devrimcilerden oluşan bir "elit grup" anlayışına sahip olarak Leninist özellikler taşımıştır. Halifeliği yeniden hayata geçirerek küresel bir İslam devleti kurulması idealini savunan Hizb'ut-Tahrir'in asıl gelişimi, 1990'larda görülmüştür. Sovyet sonrası dönemde Orta Asya'daki oluşan boşluk ortamını değerlendiren

Hizb'ut-Tahrir bölgede hızla yayılmış, 1995'de bölgeye gelen Ürdünlü radikallerin Fergana Vadisi'ndeki çalışmaları neticesinde, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'da etkinliğe ulaşmıştır (Baran, 2004: 77).

Hizb'ut-Tahrir, ÖİH gibi Orta Asya'da bir İslam Devleti'ni kurmayı hedeflerken, diğer taraftan şiddet kullanımı konusunda ÖİH'nden ayrılmaktadır. Şiddetin kullanılmasına karşı olan Hizb'ut-Tahrir'in bu yaklaşımı, halktan da büyük destek almıştır (Yemelianova, 2007: 87-88).

Fergana Vadisi'ndeki ÖİH ve Hizb'ut-Tahrir'in faaliyetleri başta Özbekistan olmak üzere tüm bölge ülkeleri tarafından güvenliklerine tehdit olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar bu örgütlerin faaliyetleri Özbekistan'ın Kırgızistan ile ilişkilerinde de gerginliğe yol açabilmekteyse de (Demirtepe, 2011) kimi zamanlarda Kırgızistan ve Özbekistan, bu gruplara karşı işbirliği de yapabilmektedir (Soltan, 2001-2002: 186).

Diğer yandan, Fergana Vadisi'nde özellikle Özbekistan ve Tacikistan'da ayrılıkçı grupların sayısı Kırgızistan'a göre daha fazladır. Bunun temel sebepleri olarak;

- Her iki halkın İslam dini konusunda yeterli bilgiye sahip olmaksızın ananelerine bağlı olmaları,
- 1990 sonrasında İran, Pakistan ve Afganistan'dan farklı dini grupların, değişik amaçlarla bu iki ülkeye daha çok gelerek maksatlarına yönelik faaliyetler gerçekleştirmeleri,
- Devlet yönetimindeki yetersizliklerden/tecrübesizliklerden dolayı dış ülkelerin müdahalelerine maruz kalmaları,
- Her iki ülkede etnik grupların sayısının çok olması,
- Tacikistan'ın, Özbekistan muhalefetinin ülkesinde bulunmasına izin vermesi,
- Afganistan ve Pakistan'dan gelen insanların etkisinde kalarak halkın radikal fikirleri benimsemesi sayılabilir (Uulu, 2006: 66-67).

Radikal İslami hareketler bölge ülkeleri için önemli bir tehdit olarak görüldüğünden, Orta Asya ülkelerinin yöneticileri İslami radikalizmin yayılmasını önlemek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu maksatla;

- Ülkelerinin din idaresi kurumunu kurup etkin hale getirerek dini gelişmeleri kontrol altına almaya,
- Yasal altyapı ile ilgili eksikleri gidermeye,
- Radikal dinî gruplara karşı mücadele politikası geliştirilerek uygulamaya,
- Radikal dinî grupları asimile etmeye çalışmışlar ve çalışmaya da devam etmektedirler (Kang, 2010: 74-76).

Toprak Sorunları

Yakın dönem bölge tarihi incelendiğinde, karşımıza ilk önce 1709-1878 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan Kokand Hanlığı çıkmaktadır (Shozimov, 2008); belli başlı şehirleri Kokand, Mergilan, Andican, Biskek, Issıkgöl, Namangan, Çimkent, Ak Mescid ve Türkistan olan Kokand Hanlığı, Fergana Vadisi esas olmak üzere kurulmuş bir İslâm devletidir (Derin, 2006: 30). Bölgenin Ruslar tarafından işgalinden sonra ise Fergana'da önce Fergana Oblast'ı, sonra da Fergana Eyaleti teşkil edilmiştir (Shozimov, 2008).

Sovyet dönemi başladıktan sonra, 1924 yılında, Orta Asya ülkeleri, diller, ulusal tarihler ve edebiyatlar farklılaştırılarak oluşturulmuştur. Böylece bir anda Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan (şimdiki Kazakistan) ve Kara-Kırgızistan (şimdiki Kırgızistan) Moskova'ya bağlı yeni cumhuriyetler olarak tespit edilmiştir. 1929 yılında Tacikistan da Özbekistan'dan ayrılmış ve yeni bir cumhuriyet olmasına karar verilmiştir. Daha sonra Kırgızistan'ın adı Kazakistan, Kara-Kırgızistan'ın adı ise Kırgızistan olarak değiştirilmiş, 1936 yılına gelindiğinde Kırgızistan ile Kazakistan'a Sovyet Cumhuriyeti statüsü verilerek Orta Asya'daki Cumhuriyetlerin ülke sınırları kesinleşmiştir. Günümüze kadar bu sınırlara genellikle sadık kalınmıştır (Yalçınkaya, 1999: 71). Kısaca Sovyet kontrolündeki Fergana Vadisi 1924–1936 döneminde, bir bakıma suni olarak, Kırgız, Özbek ve Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında bölünmüştür (Allworth, 1990: 206).

Rus hâkimiyeti öncesinde bölgede yaşayan halklar kendilerini mensup oldukları hanlık ile hanedanlık ve hangi soydan geldiklerini açıklayarak tanımlamaktaydı. 18 yüzyıl sonlarında bölgedeki Rus hâkimiyeti sonrasında ise halklar, kendilerini etnik kimlik üzerinden tanımlamaya başlamışlardır. Rus etkisiyle ortaya çıkmış olan bu yanlış kimlik tanımlamalarıyla birlikte, halkların sınırlarının suni yollarla belirlenmesi, mevcut sorunları içinden çıkılmayacak hale sokmuştur (Ulu, 2006: 68).

Bu noktada Uluslararası Kriz Grubunun konu ile ilgili raporu, bölgedeki sorunun ana çıkış noktasında Moskova'nın büyük etkisi olduğunu ifade etmektedir. 1920'li yıllarda Sovyetler sahip oldukları bölgenin daha kolay yönetilmesine imkân sağlamak üzere işgal ettikleri ülkelerin sınırlarına müdahale etmişlerdir. Bunu yaparken de etnik yapısı itibarıyla ayrılıkçı veya Moskova karşıtlığı duygusunu kullanarak kolayca birleşebilecek Sovyet cumhuriyetleri inşa etmemeye büyük özen göstermişlerdir (International Crisis Group, 2002: 1).

Sovyetler Birliği tarafından yapılan sınır düzenlemeleri

incelendiğinde, Sovyetlerin bölgede “böl ve yönet” politikasını hayata geçirerek halklar arası yabancılaşmayı kalıcı hale getirmeye çalıştıkları görülecektir (Olcott, 1994: 212). İzlenen bu politikanın devamında, Cumhuriyetlere verilen topraklarda da değişiklikler olmuştur. Eylül 1929’da Özbekistan’ın Hocent Bölgesi Tacikistan’a verilerek adı Leninabad olarak değiştirilmiştir (Gleen, 1999: 75-78). Birkaç yıl sonra ise Fergana Vadisinde Büyük Kanal inşaatı başladıktan sonra Tacikistan’a verilen toprağın bir bölümü, geri Özbekistan’a verilmiştir. Aynı uygulama Özbekistan ile Kazakistan arasında yaşanmış, 1924 yılında Karakalpakistan, önce Kazakistan’a, 1938 yılında ise Özbekistan’a verilmiştir (Gromov, 1999: 10 akt. Baycaun, 2003: 66).

Bu noktada, bölgede yapılmış olan sınır düzenlemeleri ile hiçbir etnik grubun kendi başına ayakta duramaması ve tam bağımsız olamaması sağlanmaya çalışılmıştır. Bölgede sürekli bir sorun kaynağı olması için, sınırlar belli bir mantıkla ve fiziki güvenlik ihtiyaçları gözetilmeksizin, özellikle girintili çıkıntılı tespit edilmiştir. İlerleyen dönemlerde ise coğrafi yapının zorlukları, Sovyet uygulamaları ile birlikte içinden çıkılmaz bir durum yaratmıştır (Akmoldoev, 2006: 28).

Sonraki dönemde bölge ülkelerinin komşu ülkelerdeki tesisleri ve doğal kaynaklara sahip toprakları kiralamasıyla, sınır sorunları daha da karmaşıklaşmıştır. Örneğin, Kazakistan ile Özbekistan arasında 1946’da bu kapsamda bir anlaşma imzalanmış, anlaşmaya göre, Özbekistan Kazakistan’dan Bağıs ve Türkistan yerleşim bölgelerini kiralamıştır. Ancak, 1992’de kira süreci bittiğinde Özbekistan, bu bölgeleri Kazakistan’a geri iade etmek istememiştir (MGPK-Azia: 8 akt. Baycaun, 2003: s.66).

Günümüzdeki ciddi sınır sorunlarının ortaya çıkışı ise SSCB’nin dağılması ile birlikte olmuştur. SSCB’nin dağılmasından sonra devlet sınırları olarak belirlenen çizgiler, gerek sınırlar konusundaki uluslararası anlaşmaların hayata geçmesinin zaman alması, gerekse tarihi temellerinin olmaması nedeniyle, ilk başlarda idarî bölünme sınırı olmaktan öteye geçememiştir (Sürücü, 2002: 288). Sınır konuları müzakere edilmeye başlandığında ise sınırlar ile ilgili problemlerin en önemli sorun alanlarından biri olduğu görülmüştür. Bölgedeki ekonomik, güvenlik ve siyasi etkenler ise sınır sorunlarının çözümünü olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir. Sınır sorunlarının barışçıl yollarla çözülmesi zora girdikçe de, bu durum bölge güvenliğini direkt olarak etkilemektedir. Özellikle sınır sorunlarının çözümü noktasında, tüm bölge ülkeleriyle ortak sınırı bulunan Özbekistan’ın, Orta Asya’da en yoğun nüfusa ve en gelişmiş askerî güce sahip olduğu da göz önüne alınırsa, sınır sorunlarının çözümünde kilit ülke olduğu rahatlıkla ifade edilebilir (Baycaun, 2003: 66- 67).

Bu kapsamda, Orta Asya'daki önemli toprak sorunları araştırıldığında, bu sorunlar arasında Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Fergana Vadisi'nden kaynaklanan iki temel sorun olduğu görülecektir. Bu problemlerin ilki bölgede üç etnik grubun da çoğunlukta olduğu çeşitli anklavların (bir ülkede ada şeklinde bulunan başka bir ülkeye ait toprak parçası) bulunmasıdır (Rollan, 2004: 7). Diğer neden ise sınırların nereden geçtiği konusunda bölge ülkelerinin anlaşamamasıdır (Sultanov: 2001 akt. Baycaun, 2003: 67).

Tablo1. Fergana Vadisinde Bulunan Anklavlar

Anklav	Alan (km ²)	Nüfus	Ülke	Sınırdış Ülke	Yaşayan Nüfus
Sokh	325	50,000	Özbekistan	Kırgızistan	Tacik
Shakhimardan	90	5,000	Özbekistan	Kırgızistan	Özbek
Vorukh	90	30,000	Tacikistan	Kırgızistan	Tacik
Kalacha	2	1,000	Özbekistan	Kırgızistan	Tacik
Barak	1	700	Kırgızistan	Özbekistan	Kırgız
Kairagach	1.5	190	Tacikistan	Kırgızistan	Özbek
Sarvak	15	1,300	Tacikistan	Özbekistan	Özbek
Jangy-Aiyla	1	300	Özbekistan	Kırgızistan	Kırgız

Kaynak: Bichsel, 2009: 20

Bölgedeki toprak sorunlarının daha iyi anlaşılabilmesi için ülkeler arası problemleri, komşu ülkelerin birbirleriyle ilişkileri bağlamında incelemek faydalı olacaktır. Bu kapsamda ülkelerarası sorunlar incelendiğinde; Kırgızistan ile Özbekistan arasında en büyük sorunun, sınır

sorunu ve bu sorunun değişik bir tezahürü olan iki ülke içinde bulunan anklavlar olduğu görülür (Sultanov: 2001 akt. Baycaun, 2003: 67). 1924 yılındaki sınır düzenlemeleri, bazı köylerde Kırgız ve Özbeklerin karışık yaşamasına, bazı Kırgız köylerinin Özbekistan sınırı içinde ve bazı Özbek köylerinin de Kırgız sınırı içinde kalmasına neden olmuştur. Bunun en temel nedeni, Fergana Vadisi'nden geçen Sir-i Derya'nın ve yolların bir tarafının Kırgızlara diğer tarafının da Özbeklere verilmesidir (Ulu, 2006: 69). Özbekistan ile Kırgızistan arasında 2002 yılında başlayan sınır belirleme çalışmaları neticesinde, iki ülke mevcut 1099 kilometrelik ortak sınırın yaklaşık 780 kilometresi üzerinde anlaşılabilmiştir. Sınırın geri kalan 320 kilometrelik bölümü ile ilgili belirsizlik ise netleştirilememiştir. Bugün itibarıyla, Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki ortak sınırdaki yaklaşık 50 tartışmalı nokta çözüm beklemektedir (Zaman Gazetesi, 2012).

Şekil 3. Fergana Vadisinde Bulunan Anklavlar

Kaynak: Megoran, 2006: 624

Öte yandan anklavlar her iki ülkenin karşılıklı ilişkilerini olumsuz etkileyen bir problem sahasıdır. Kırgızistan'da iki tane önemli Özbek anklavı bulunmaktadır: Sogd (Sokh) ve Şahimerdan (Shakhimardan). Özbekistan'ın Kırgızistan'daki anklavlarının jeopolitik önemi, konunun önemini bir kat daha artırmaktadır. Sogd anklavında doğal gaz çıkarılmaktadır. Aynı zamanda Sovyet döneminde Sogd bölgesinde SSCB'nin bir askerî üssü bulunmaktaydı; bugün ise üs, uluslararası askeri tatbikat merkezi olarak kullanılmaktadır. Bu bölge itibarıyla, Kırgızistan'ın güneyinde Kırgızlarla Özbekler arasında etnik nüfusun belirgin olduğu

düşünülürse, bu husus, 1991 yılında Oş kentinde bir toprak anlaşmazlığından çıkan çatışmada görüldüğü gibi, Kırgızlarla Özbekler arasındaki etnik çatışmanın çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir (Uulu, 2006: 51).

Diğer yandan Orta Asya'da sınırların, Rusların gerçekleştirdiği düzenlemeler neticesinde birkaç kez değişmiş olmasından dolayı, her ülke kendi çıkarına olan anlaşmanın geçerli olması gerektiğini savunmaktadır. Bu kapsamda, Özbekistan 1924, Kırgızistan ise 1955 yılında gerçekleştirilmiş olan sınır tespitinin geçerli olmasını istemektedir (Koichev, 2001). Bu noktada, Özbekistan, Kırgızistan ile arasındaki problemleri kendi lehine çözmek amacıyla, Kırgızistan'ın kötü sosyo-ekonomik durumunu, kendisine olan ulaşım-yakıt bağımlılığını, güney bölgesindeki problemleri etnik yapıyı bir fırsat olarak görmektedir (Baycaun, 2003: 67).

Tacikistan ile Özbekistan'ın ortak toprak problemleri incelendiğinde, benzer problemlerin iki ülke arasında da bulunduğu görülecektir. Özbekistan'ın dörtte biri kadar yüzölçümüne sahip olan Tacikistan'ın Özbekistan'la ortak sınırı 1161 km'dir. Diğer yandan, 6,5 milyon civarındaki Tacikistan nüfusunun % 25'i ise Özbek'tir. 1924 yılında, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduğunda, bugünkü Tacikistan'ı kapsıyordu. Ancak 1929 yılında, Tacikistan, Özbekistan'dan ayrılınca, bölgede büyük bir Özbek nüfus kalmıştır. Bundan dolayı Tacikistan'ın ana dili Farsça olmasına rağmen, tarihsel bağlar nedeniyle bölgede bugün hemen hemen herkes Özbekçe konuşmaktadır (Avsar ve Solak, 1998). Tarihten gelen sorunların yansımaları bağlamında günümüzde Tacikistan ile Özbekistan arasındaki temel sınır sorununu, nüfusunun yaklaşık yüzde 70'ini Özbeklerin oluşturduğu Tacikistan'daki Leninabad şehrinin aidiyeti konusu oluşturmaktadır (Arı, 1996).

Ülkeler bazında bölgede bulunan toprak problemleri Tacikistan ile Kırgızistan arasında da mevcuttur. Tacikistan-Kırgızistan sınır sorunları incelendiğinde, iki ülke ilişkilerinde İsfara Vadisi nedeniyle tıkanma yaşamakta olduğu görülmektedir (Donaldson ve Pratt, 2005: 403).

Kimlik Sorunu

Aşırı dinî akımlar konusu incelenirken 1991 sonrası dönemde ortaya çıkan millî ve İslamî uyanışta dinin önemli bir rol oynayarak ulusal kimliğin inşasına katkıda bulunduğu konusu ele alınmış idi (Demirtepe, 2008).

SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan sınırlar bölge ülkelerinin ulusal ve kültürel bağımsızlığı ile ilgili konularda sorunlar

yaşamısına neden olmuştur. Fergana Vadisi'nin kendisi bölgedeki devletlerin ulus devlet inşası yönünde çalışmalarına zorluklar çıkarmaktadır. Çünkü ülkeler bazında Fergana Vadisi'nde kültürel sınırları tespit etmek kolay değildir. Zira bu sınırları tespit etmeye çalışırken, bölgede yaşayan etnik grupların birbirlerine karışmışlığı, konuşulan dilin çeşitliliği karşımıza çıkan en başta sorunlardır. Bu ise bölge ülkelerinin ulus devlet inşası sürecini sekteye uğratmakta ve bölgenin sosyo-ekonomik süreçleri ile ilgili gelişmelerin kaçınılmaz olarak kimlik konularıyla bağlantılı olması sonucunu doğurmaktadır. Ulus devlet inşası yönünde adım atan bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kimlik inşası için kültürel konulara eğilmişler, bunu sağlamak için ise tarihten yardım almışlardır. Tarihin tozlu sayfaları aralandığında ise devletlerin karşısına kültürel değerler olarak Türklük ve İslam'a ait değerler çıkmıştır. Bu ise hem bölge devletlerinin hem de İslami akımların bölge kimliğinin tanımlanması konusunda bir mücadelesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dinî akımların ulus devlet yapısını zayıflatmasını önlemek isteyen bölge ülkeleri ise İslamın geleneksel yapılarını ortadan kaldırarak modern yaşam konusunda reform yapma yoluna gitmişler, bu ise dinî akımların karşı hamleler yapmasına neden olmuştur (Shozimov vd. 2011: 278-281).

Diğer yandan bölgede bir diğer devlet içinde etnik grup olarak yaşayan insanlar, mensubu oldukları kimliğe sahip insanların yaşadığı Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'daki soydaşlarıyla yeterince entegre olamamışlardır. Bu ise kimlik tanımlamalarında kendilerini, mensubu oldukları ulusal kimlikten önce, dinî kimlikleri olan İslam'ı ön plana çıkararak tanımlamaları sonucunu doğurmuştur (Shozimov vd 2011: 287).

Fergana Vadisi'nde kimlikle ilgili konular ülkeler arası kriz yaratıcı mahiyettedir. Bölge ülkeleri bu nitelikte tehditlerin komşu devletlerden kaynaklanmakta olduğuna inanmaktadırlar. Bugün itibarıyla Fergana Vadisi devletleri ortak "Fergana kimliği"ni parçalayarak yeniden kendi ulus devletleri ve ulusal kimlikleri doğrultusunda tanımlama yapmaya çalışmaktadırlar. Bu yönelim neticesinde kimlikle ilişkili sorunlar din ve milliyetçilik arasında gidip gelen bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Zira geleneksel yapı ve kurumların erozyona uğraması ile hâlihazırda ulus devletlerin zayıf olması ulus üstü İslami akımların bölgede etkin olması için gerekli ortamı sağlamaktadır (Shozimov vd, 2011: 287).

Kimlik konusunda Orta Asya ülkelerinin yaşadığı temel problemlerinden biri de etnik sorunlarla bağlantılı olarak ortaya çıkan kimlik sorunudur. Etnik yapılarla doğrudan ilişkili olan bu kimlik sorunu, bölge devletlerinin toprakları içinde değişik etnik yapılara sahip olmalarını bir istikrarsızlık unsuru olarak görmeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu

kapsamda, yaşanan sorunun yoğunlaştığı önemli bölgelerden biri Fergana Vadisidir (Fuller, 1994: 145-146). Sovyet cumhuriyetlerinin sınırlarının tespiti esnasında, herhangi bir etnik grubun ayrılıkçı bir politika izlemesini önlemek amacıyla tüm cumhuriyetlere değişik etnik grupların dâhil edildiği hatırlanırsa, Orta Asya'da bağımsız devletlerin ortaya çıktığı 1991 sonrasında tüm Orta Asya ülkeleri önemli oranda etnik çeşitliliğe sahip olmuştur. Bu çeşitlilik ise, bölge ülkeleri tarafından kültürel zenginliğe sahip olmaktan çok, ulusal kimlik oluşturma sürecini engelleyici ve istikrarsızlık yaratıcı bir etmen olarak kabul edilmiştir (Menon, 1995: 182).

Bunun üzerine de her devlet diğer etnik yapılar üzerinde baskı kurmak suretiyle ulusal bütünlüğünü sağlamak istemiştir. Bu kapsamda ilk başlarda Özbekistan'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan Özbekler ile ülkede yaşayan diğer etnik gruplar arasındaki yüksek tansiyonun çatışmaya dönüşmesi büyük bir endişe kaynağı oluşturmuştur (Kangas, 1994: 180).

Tacikistan açısından ise konu daha önemli görülerek ele alınmıştır. 1992-1997 döneminde yaşadığı iç savaş sonrasında Tacikistan, ulusal bütünlüğünü sağlama ve korumaya yönelik politikaları hayata geçirmiştir (Arı, 2008: 442). İç savaş esnasında Tacikistan'da yaşayan Müslüman olmayan grupların kendisini güvende hissetmemesi, bu grupların Tacikistan'dan göç etmesinde etkili olmuştur. İç savaşın son bulması neticesinde ülke dışına giden Tacik göçünün durması, yüksek doğum oranı ve nüfus artış hızının da etkisiyle (Gürbüz ve Karabulut, 2008: 6) 1990'larda ülke nüfusun yüzde 62'sini oluşturan Tacikler, 2000'li yıllarda yüzde 80'e yaklaşmıştır (Arı, 2008: 442).

Kırgızistan özelinde konu incelendiğinde ise, Kırgızistan'da, Kırgızlığı ön plana çıkararak politikaların benimsenerek uygulanması, dil ve kültür alanında Kırgız benliğini kuvvetlendiren politikalar izlenmesi Sovyet döneminde bölgeye yerleşmiş olan halkların kendilerinin ülkede istenmediği şeklinde yorumlamalarına yol açmıştır; bu da göçü artıran bir neden olmuştur. Diğer yandan, 1989'da % 52,4 olan Kırgız nüfusun oranı, ülkedeki Rus, Alman ve Ukraynalıların doğum oranlarının düşük olması ve bu grupların mensup oldukları devletin topraklarına göç etmesinin etkisiyle (Demirtepe, 2006a) artarak yüzde 65'lere ulaşmıştır. Ancak bu dönemde Kırgızistan'daki Özbeklerin oranı da artmıştır (Arı, 2008: 442). Kırgızistan'da özellikle Celalabad bölgesinde yoğunlaşan Özbek nüfus, Kırgızca ve Rusça ile birlikte Özbekçe'nin de resmi dil olarak kabul edilmesini ve sahip oldukları hakların genişletilmesini istemektedir (Khamidov, 2006).

Bölge ülkeleri olan Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın sosyo-ekonomik değerleri bağlamında Fergana Vadisi incelendiğinde, ortaya tek

bir sonuç çıkmaktadır: Diğer bölge ülkelerine oranla daha homojen bir nüfusa sahip olan Özbekistan bölgenin kilit ülkesidir. Bölgenin kilit ülkesi olduğunun farkında olan Özbekler de dış politikada hırslı bir tutum sergilemektedirler. Bunun nedenleri olarak şu etkenler sayılabilir:

- Bölgenin en kalabalık nüfusu ile birlikte en güçlü askerî gücüne sahip oluşu,
- Komşu ülkelerde yoğun olarak Özbek soydaşların bulunması,
- Coğrafi olarak Orta Asya'da merkezi konumda bulunması,
- Ekonomik olarak kendi kendine yeterli olmasını sağlayan zengin doğal kaynaklarına sahip olması.

Bu kapsamda, Özbekistan'ın, "ülke dışında da ordusunu kullanabileceği" tezini askerî doktrinine dâhil ettiği ve tüm etnik Özbekler için sorumluluk taşıdığını deklare etmiş olduğu göz önüne alınırsa, konunun önemi bir derece daha artmaktadır. Yukarıda ifade edilen hususlarla birlikte, Devlet Başkanı İslam Kerimov'un, merkezini, "bölgenin en gelişmiş ülkesi olan" Özbekistan'ın oluşturduğu "tek Türkistan sloganını" telaffuz ediyor olması, bu açıdan dikkat çekicidir (Amanov, 2007: 65-66).

Su ve Enerji Sorunsalı

Su Konuları

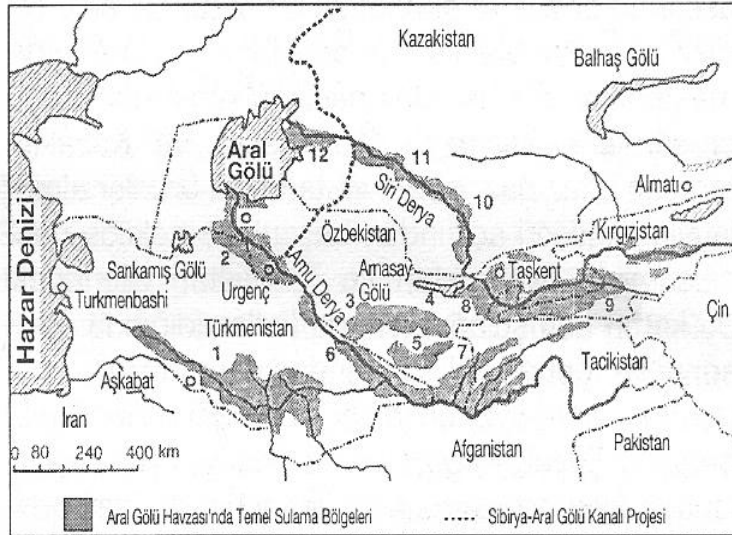
SSCB'nin dağılmasından sonra, bölgede bağımsızlığını elde eden devletlere miras kalan sorunlardan bir grubu da enerji ve su kaynaklıdır. Orta Asya iç içe geçmiş durumda olan bir altyapı ve enerji sistemine sahiptir. Bölgede bir ülkede başlayıp başka bir ülkede devam eden elektrik hatları, petrol ve doğalgaz boru hatları, sulama kanalları ağı bulunmaktadır. SSCB döneminde merkezî olarak işletilen sistemler, sonraki dönemde bölge ülkeleri arasında temel anlaşmazlık konuları olmuştur (Bıyıkoğlu, 2010: 64-65).

Orta Asya'nın su ihtiyacını esas olarak Amu Derya (Ceyhun) ve Sir-i Derya (Seyhun) nehirleri karşılamaktadır. Bu nehirlerden Amu Derya Tacikistan'dan doğarak Afganistan-Özbekistan sınırı boyunca akar, Türkmenistan'a girdikten sonra yeniden Özbekistan'ı geçerek Aral Gölü'ne dökülür. Uzunluğu 1.415 km'dir. 2.212 km uzunluk ile Orta Asya'nın en uzun nehri olan Sir-i Derya ise, Kırgızistan'da doğar, Tacikistan ve Özbekistan'ı geçer, Kazakistan'da Aral Gölü'ne dökülür (Kaya, 2002: 121). Buna göre Kırgızistan ve Tacikistan yukarı çığır ülkeleri, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan ise aşağı çığır ülkeleridir (Arı, 2008: 444). Aral Havzası'nda bulunan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan sadece Kazakistan'ın Amu Derya'ya ve sadece

Türkmenistan'ın Sır-i Derya'ya kıyısı yoktur (Kaya, 2003: 121).

Sır-i Derya ve Amu Derya nehirlerinin sularının kullanımı ve dağılımı, bölge ülkelerince üzerinde anlaşılmış olan "Sır-i Derya ve Amu Derya nehirleri su kaynaklarının kompleks kullanım planı" doğrultusunda yapılmaktadır (Bıyıkoglu, 2010: 66). Ancak bu iki nehrin farklı ülkelere geçmesi, ister istemez bölge ülkeleri arasında sorunlara neden olmaktadır (International Crisis Group, 2002: 1).

Bu noktada dikkat edilmesi gereken konu, her ne kadar sadece Sır-i Derya Fergana Vadisi'nden geçse de, Fergana Vadisi'ndeki su ve su ile ilişkili konular, bölge nehirlerin ortak olarak kullanılmasından dolayı, Aral Havzası ülkelerini direkt olarak etkilenmektedir.

1. Kara-kum Kanalı	7. Surhanderya Vadisi
2. Amu Derya Deltası	8. Golondyana Bozkırı
3. Amu Buhara Kanalı	9. Fergana Vadisi
4. Zeravşan Vadisi	10. Orta Sır-i Derya
5. Karşı Bozkırı	11. Kızıl Orda Kanalı
6. Orta Amu Derya	12. Sır-i Derya Deltası

Şekil 4. Aral Gölü Havzası'nda Sulama Projeleri

Kaynak: Baycaun, 2001: 49

Yüzölçümü 700 bin kilometrekare olan Aral Gölü'nün oluşturduğu Aral Havzası, Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan'ın güneybatı kısmını, Kırgızistan'ın Oş ve Narin bölgelerini, Türkmenistan'ın Daşhavuz bölgesini içerir (Baycaun, 2002: 100-101). Bölgede pamuk üretimi 19'uncu yüzyıldan itibaren yaygın olarak yapılmakla birlikte, 1960 yılında SSCB'nin Aral

havzasında geniş çapta pamuk ekimine başlamasıyla, yüz binlerce hektar çöl toprağında sulu tarım yapılmaya başlanmış, lakin Aral'ın su kaynağı da kurumuştur. Bunun üzerine bölgede su ihtiyacı artmış, her iki nehir üzerinde barajlar yapılmaya başlanmış, (1970 yılına kadar Sir-i Derya nehri üzerinde 20 baraj inşa edilmiştir) bu tarihten itibaren de Fergana Vadisi'ni besleyen Sir-i Derya'nın suları kurumaya başlamıştır (Temir, 2001).

Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği döneminde dışarıya bağımlılığı azaltmak için Orta Asya'da pamuk üretimine önem verilmesi, günümüzde de bölge ülkelerinin yine tarıma dayalı ekonomi politikaları izlemelerine neden olmuştur. Bu durum, özellikle zengin enerji kaynaklarına sahip olmayan bölge ülkeleri için daha belirgindir (Arı, 2008: 443-444).

Bölgede sudan kaynaklanan problemler, ülkeler arası su paylaşımından kaynaklanmaktadır. Amu Derya ve Sir-i Derya nehirlerine katkının büyük bölümü yukarı çığır devleti olan Kırgızistan ve Tacikistan tarafından sağlanırken, aşağı çığır devletleri suyu daha fazla kullanmak istemektedirler (Kaya, 2003: 122). Bölgede geniş tarımsal alana sahip Özbekistan ve Türkmenistan, mevcut su kaynaklarının beşte birine sahiptir. Daha az tarımsal alanlara sahip olan Tacikistan ve Kırgızistan ise mevcut su kaynaklarının beşte dördünü ellerinde tutmaktadır. Su kartını elinde tutan Tacikistan ve Kırgızistan bu sayede diğer devletleri kendilerine bağımlı hale getirmeyi arzulamaktadır (Baycaun, 2002: 97). Bu kapsamda tarımsal sulama, içme suyu ve hidroelektrik enerji elde edilmesinde önemli olan Amu Derya ve Sir-i Derya nehirleri üzerinde Kırgızistan ve Tacikistan barajlar ve sarnıçlar inşa ederek suyu kontrol etmektedirler. Bu durum özellikle su kaynaklarına çok ihtiyacı olan Özbekistan'ı endişelendirmektedir. Zira dünyanın 5. büyük pamuk üreticisi ve 2. büyük ihracatçısı olan Özbekistan, pamuk üretimine devam edebilmek için diğer ülkelere nazaran suya daha çok bağımlıdır (Yegerov, 2000 akt. Baycaun, 2001: 50).

Nehir sularının paylaşımı ve kullanımı konusunda çeşitli hesapları bulunan bölge ülkeleri, bu konular nedeniyle aralarında zaman zaman gerilim yaşamaktadırlar. Kendi topraklarından akan suyun sahibi olduğunu ifade eden Tacikistan, Özbekistan'dan kullandığı suyun karşılığında ücret istemektedir. Özbekistan ise Tacikistan'ı suya; sanayi ve tarımsal zehirli atıklar (zirai ilaç ve gübre gibi) ile kanalizasyon karıştırarak hastalığa sebep olmakla itham etmektedir (Baycaun, 2001: 51).

Şekil 5. Orta Asya'da Su Kaynaklı Konular

Kaynak: http://maps.grida.no/go/graphic/water_issues_in_the_fergana_valley

Kırgızistan ve Tacikistan sahip oldukları su kozunu kullanarak

komşu olduğu diğer ülkelerden ucuz gaz, petrol ve tarımsal ürün almak istemekte ve kimi zamanlarda da bu politikalarında başarılı olmaktadır. Mesela, Kırgızistan 2001’de doğalgaz alabilmek için Özbekistan’ı takas (barter) usulüne zorlamaya çalışmış, Özbekistan’ın şubat ayında sınır sorununu çözmek için gaz ihracı konusunu koz olarak ileri sürmesi üzerine bölgede tansiyon artmış ve sonunda Özbekistan Kırgızistan’ın gaza karşılık su önerisini kabul etmek durumunda kalmıştır (Baycaun, 2001: 50).

Aral Havzası’ndaki su kullanımına ilişkin geçmiş dönemde iki anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmalardan ilki 18 Şubat 1992’de imzalanmıştır. Buna göre beş Orta Asya devleti, üzerinde anlaşılan kullanım oranlarına sadık kalmayı ve diğer devletlerin su kullanımına olumsuz etkilerde bulunmamayı taahhüt etmişlerdir. 26 Mart 1993 tarihli ikinci anlaşma ile taraflar havza sularının kalitesinin sağlanması konusundaki isteklerini ifade etmişlerdir (Nanni, 1996: 132). Ancak bu anlaşmalara rağmen bölge ülkeleri arasındaki problemler çözülememiştir.

Özbekistan ve Kırgızistan Arasında Su Konusu ile Bağlantılı Enerji Sorunu

Enerji kaynakları Fergana Vadisi’nde yoğunlaşmış olan Özbekistan’ın, sahip olduğu en büyük enerji kaynağı, önemli miktarı Fergana Vadisi’nde bulunan doğal gazdır. Özbekistan’ın toplam doğalgaz rezervlerinin 1,8 trilyon m³ ile 5,4 trilyon m³ dolaylarında olduğu tespit edilmiştir (Özdemir, 2007: 71). Özbekistan’ın Ukrayna, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan ile doğal gaz anlaşmaları vardır. Sahip olduğu doğal gazın %25’ini ihraç eden Özbekistan, yıllık olarak 15 milyar metreküp (billion cubic meter - bcm) doğal gazı Rusya’ya ihraç etmektedir. Ayrıca Özbekistan, Çin’e, 2010 yılında imzalanan anlaşmayla 10 bcm doğal gaz satmayı taahhüt etmiştir (Picton-Turberville, 2011: 321).

Özbekistan gaz satışında Bişkek-Alma Ata boru hattını kullanmaktadır. Bununla birlikte, bu hatta hem Kazakistan ve Kırgızistan’ın ödemelerini düzenli yapmaması, hem de Kırgızistan’da gazın yasal olmayan yollardan alınması nedeniyle, Özbekistan bu ülkelerle ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşamaktadır (Pamir, 2006: 35).

Diğer yandan Özbekistan’da ispatlanmış petrol rezervi ise 144 milyon ton, tahmini rezervleri 4,4 milyar tondur (Dermanoğlu ve Muhammadiyev, 1997: 114). Nevai-Kurgan-Kağan, Termez, Kokant, Andican ve Suljukta, Özbekistan’daki işletilmekte olan petrol yataklarının başlıcalarıdır (Aras, 2001: 267).

Özbekistan’ın petrol ihraç yolu, Omsk (Rusya)’dan Özbek rafinerilerin petrol ürününü taşımak üzere inşa edilmiş olan hattın ters yöne

çalıştırılmasıyla elde ettiği yoldur. Türkmen ve Özbek petrolünü, Afganistan üzerinden Pakistan'a taşımayı hedefleyen Orta Asya Petrol Boru hattının (Central Asia Oil Pipeline-CAOP) inşa edilebilmesi halinde, Özbekistan yeni bir petrol ihraç yoluna kavuşmuş olacaktır (Pamir, 2006: 35).

Özbekistan ile Kırgızistan arasında birçok problem sahası bulunmakla beraber, bunlardan biri de su ve gaz takası konusunda karşılıklı taahhütlerin yerine getirilmemesinden kaynaklanan konudur. Her ne kadar su konusu ile bağlantılı enerji sorunu bölgesel bir sorun olsa da bu konu Özbekistan-Kırgızistan ilişkilerinde zaman zaman istikrarsızlık yaratmaktadır.

SSCB döneminde diğer doğal kaynaklar gibi su kaynakları birliğin genel yararı gereğince işletilmekte (Nanni, 1996: 133) ve Orta Asya'daki su kaynaklarının dağıtımı Moskova'nın kontrolündeki "Su İdare Merkezleri"nce yapılmaktaydı (Baycaun, 2001: 49). Su paylaşımı SSCB döneminde herhangi bir sorun yaratmamaktaydı. Yukarı çığır ülkeleri olan Kırgızistan ve Tacikistan, sonbahar ve kış mevsimlerinde suyu büyük göletlerde depoluyor, sulama dönemlerinde ise Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'a veriyordu. Buna karşılık, aşağı çığır ülkeleri de Tacikistan ve Kırgızistan'ın kömür, elektrik ve diğer enerji ihtiyaçlarını temin ediyorlardı. Bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması üzerine işler de değişmiştir. Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan enerji kaynaklarını dünya fiyatından satmaya başlayınca, bu durum Tacikistan ve Kırgızistan'da ödeme gücünü yaratmıştır. Sosyo-ekonomik durumu iyi olmayan Kırgızistan kış aylarında enerji sıkıntısı çekmeye başlayınca, hidro elektrik santralleri devreye sokmaya başlamıştır. Ancak bu durumun aşağı çığır ülkelere verilen su miktarında azalmalara neden olması sorunu daha da içinden çıkılmaz bir duruma getirmiştir (Juraev, 2001).

Özbekistan ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler her zaman için bölgede bir gerilim kaynağıdır. Herhangi bir nedenle Özbekistan'ın doğal gazı kesmesi durumunda Kırgızistan da Özbekistan'a su akışına engel olabilmekte ya da tersi durum söz konusu olabilmektedir. Arı, bu noktada su sorununun temel nedenini, Orta Asya'da uygulanabilecek bir uluslararası su rejiminin bulunmamasına bağlamaktadır. Arı'ya göre (2008: 443), sorun, devletler arasında farklı şekillerde ele alınmakta ve her duruma uygulanabilecek genel kuralların oluşturulmamasından dolayı, taraflar kendi çıkarlarını gözeterek birbirinden farklı politikalar izlemektedirler.

Uyuşturucu Trafığı

Orta Asya'da üretilen uyuşturucunun büyük bir miktarı Afganistan

menşelidir. Zira Afganistan haricinde Orta Asya’da tespit edilebilmiş kayda değer uyuşturucu madde işleme merkezi bulunmamaktadır (The Paris Pact Initiative, 2008: 8). Bu kapsamda, Afganistan kaynaklı uyuşturucu maddelerin pazarlara ulaştırılmasında kullanılan dünya üzerindeki önemli uyuşturucu güzergâhları;

- Balkan Yolu,
- Kuzey Karadeniz Rotası,
- Doğu Akdeniz Güzergâhıdır (Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı).

Şekil 6. Afganistan’da Üretilen Uyuşturucu Maddelerin Pazarlara Ulaştırılmasında Kullanılan Güzergâhlar

Kaynak: <http://maps.dbroca.uz/node/63>

Uyuşturucu madde kaçakçılığında, kaçakçılar kendileri için en güvenli kabul ettikleri güzergâh ve kaçakçılık yöntemini kullanmaktadırlar. Diğer yandan kaçakçılar tarafından sevkiyatlarda kullanılan güzergâhların genellikle jeopolitik özelliği bulunmaktadır. Dolayısıyla kaçakçılık rotaları, meydana gelen önemli olaylardan (ekonomik, siyasi, kültürel, vb) etkilenebilmekte ve değişikliğe uğrayabilmektedir (Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı).

Bu kapsamda, 1980’lerde İran İslam Devrimi sonrasında, İran’dan geçen uyuşturucu rotası kullanılamaz hale gelince, uyuşturucu kaçakçılığı Kırgızistan üzerine kaymıştır. Öyle ki, Oş-Horeş hattı, bölgedeki uyuşturucu naklinin neredeyse 2/3’ünü gerçekleştirmeye başlamıştır (Soltan, 2001-2002: 180). Diğer yandan Kırgızistan’ın coğrafi konumu, ülkeyi Afganistan

ve Pakistan çıkışlı afyonun kuzey bölgelerine transfer edilmesinde coğrafi olarak uygun bir transit rota haline getirmektedir (IRIN News, 2004).

Bu kapsamda Kırgızistan Uyuşturucu Kontrol Komitesince yapılan açıklamalarda uyuşturucu sevkiyatında dört farklı rota kullanılmakla birlikte bunların merkezinin Fergana Vadisi olduğu ifade edilmektedir. Bu rotalar;

- Kırgızistan'ın en güney ucundaki toprakları izleyerek Oş ve Fergana Vadisine ilerleyen Kızıl-Art rotası,
- Kırgızistan'ın batısında Tacikistan ve Özbekistan ile sınırı bulunan ve kırsal topraklar boyunca uzanan Batken rotası,
- Fergana Vadisi'ne doğru benzer bir güzergâhı takip eden Altın-Mazar rotası,
- Bu rotaların bazılarıyla çakışan Tacikistan sınırındaki Hocent şehrinde başlayan rotadır. Kırgızistan yetkilileri kaçakçıların Kırgızistan sınırını 100'den fazla farklı yolu kullanarak geçtiklerini belirtmektedirler (US International Narcotics Control Strategy Report, 2005).

Diğer yandan 1999-2000 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) raporunda, ana güzergâhlardan olan Kuzey Karadeniz Rotası ile ilgili olarak, Orta Asya-Avrupa uyuşturucu güzergâhında, Afganistan'da üretilen uyuşturucunun büyük bölümünün Fergana Vadisinden geçirildiği belirtilmiştir (Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı).

Ülkelerden geçen uyuşturucu sevkiyatında kullanılan rotalar incelendiğinde ise, Özbekistan içerisinde uyuşturucu madde kaçakçılığı için kullanılan bölgelerin Taşkent, Tirmiz, Fergana Vadisi, Semerkant ve Sir-i Derya olduğu görülmektedir (Erdoğan, 2006: 110). Tacikistan'da ise başlıca iki rota kullanılmaktadır. Bunlardan ilki; Tacikistan'ın doğusundaki dağlık Gorno-Badakşan bölgesinden Kırgızistan'ın Oş şehrinde geçerek Taşkent'e geçmekte; ikinci rota ise, Tacikistan'ın güneyinden Taşkent ve daha ileri bölgelere ulaşmaktadır (Moscow News, 2005).

Orta Asya'daki uyuşturucu kaçakçılığı incelendiğinde, bunun yerel, bölgesel ve uluslararası yansımaları olduğu görülecektir. Mesela, aşırı İslâmcı gruplar faaliyetlerine mali kaynak sağlamak için uyuşturucu ticaretinden kazandıkları paraları kullanmaktadırlar (Winrow, 2004: 130). Bu kapsamda, Özbekistan ve Kırgızistan güney bölgelerinde terör saldırıları düzenleyen ÖİH, uyuşturucu maddelerinin satışı üzerinde etkin denetime sahip olmak için faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu konuda Kırgızistan'daki uyuşturucu kaçakçılığının %70'inin ÖİH tarafından kontrol edilmesi, üzerinde durulması gereken bir durumdur (Kang, 2010: 68).

Uyuşturucu trafiğinin bölgesel etkileri incelendiğinde, uyuşturucu rotalarının Fergana Vadisi'nden geçmesinin bölge ülkeleri arasındaki

ilişkileri de olumsuz etkilediği görülecektir. Örneğin, Fergana Vadisinden yapılan yasadışı geçişleri önlemek üzere Özbekistan diğer devletlerle görüşmeksizin tek taraflı olarak sınırlarına mayın yerleştirmiştir. Özbekistan tarafından yerleştirilen mayınlı bölgelerin işaretlenmemiş olması nedeniyle birçok Kırgız mayına basarak ölmüştür. Bu ise komşu ülkelerde tepkilere yol açmıştır. Bunun üzerine 11 Mart 2003'te bir araya gelen Özbek - Kırgız ortak komisyonu bir sonuca varamasa da Özbekistan'ın Kırgızistan sınırına yerleştirdiği mayınların haritalarını vermeyi kabul etmesiyle, ilişkilerde önemli bir ilerleme kaydedilmiştir (Baycaun, 2003: 66).

Dış aktörlerin bölge ülkeleri ile ilişkileri

Orta Asya devletlerindeki başlıca yabancı yatırımlar, Amerikalı ve Avrupalı şirketlerce petrol ve değerli madenler ağırlıklı olmak üzere gerçekleştirilmekte ve önemli madenler Batılı ülkelerce dünya pazarlarına sunulmaktadır. Bu karlı kazancın devamının sağlanması için ise bölge ülkelerinin ortak hareket etmesi önlenmekte ve etnik milliyetçik desteklenmektedir. Böylece bir üst kimlik etrafında birleşme yerine, her etnik grup, kendi ulusal değerleri doğrultusunda çıkarlarını tanımlamaktadır. Bu ise zaten güçlü olmayan bölge devletlerinin güçlerinin daha da azalması sonucunu doğurmaktadır. Bu noktada Batılı devletler ve Rusya tarafından yapılan şey bir anlamda Orta Asya devletlerinin ekonomik ve siyasi yönden "Araplaştırılması" olarak karşımıza çıkmaktadır: Bölge ülkeleri değerli kaynakları ve stratejik konumları nedeniyle dış aktörler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaya çalışılmaktadır (Andican, 1996: 148-50). Orta Asya'da çözüm bulunamayan Fergana kaynaklı sorunlar, bölgesel ticaretin gelişmesine engel olmakta, uyuşturucu sorununu kötü yönde etkilemekte, bölge ülkeleri arasındaki gerginliği artırırken iş birliğinin azalmasına neden olmaktadır. Bu durum ise dış güçlerin bölge politikalarına müdahil olmaları için yeterli fırsatları yaratmaktadır (Baycaun, 2003: 69).

1990 sonrası dönemde, ABD'nin Avrasya politikaları açısından Özbekistan temel ülkelerden biri olarak kabul edilmiştir. Zira Özbekistan'ın sahip olduğu coğrafi ve beşerî özellikler neticesinde, Orta Asya'da etkinliğin bu ülke ile iş birliğinden geçtiği düşünülmüştür (Oğan, 2006: 72). Brzezinski bu hususu şu şekilde açıklamaktadır:

"Bundan çıkan sonuç, Amerikan'ın birincil çıkarının tek başına hiçbir gücün bu jeopolitik alanın (Avrasya'nın) kontrolünü ele geçirmemesine ve küresel topluluğun burada engelsiz olarak mali ve ekonomik erişime sahip olabilmesinin güvenceye alınmasına yardım etmek olduğudur... (para. 4) (Avrasya'da) Amerika'nın jeopolitik olarak en güçlü desteğini hak eden devletler, Azerbaycan, Özbekistan ve Ukrayna'dır." (para. 2) (1998: 134-135).

Bu kapsamda ABD, Özbekistan ile ilişkilerini belli bir noktaya getirdiyse de Orta Asya'da 2005 yılında Kırgızistan'da yaşanan devrimden sonra Özbekistan'ın Andican kentindeki ayaklanmanın dünya çapında etkileri olmuştur (Amanov, 2007: 66). Zira ABD, 2005 yılındaki Kırgızistan'daki devrim öncesinde gerekli altyapının hazırlanması için elzem olan desteği vermiş, devrim esnasında ise Kırgız muhalefetini açıkça desteklemiştir (Oğan, 2004: 265).

Ekremiye grubuna mensup bir grup insanın tutuklanması üzerine patlak veren (Oğan, 2006: 76) 2005 yılındaki Fergana Vadisindeki Andican olaylarında, ölçüsüz kuvvet kullanıldığı gerekçesiyle AB ve ABD'nin Özbekistan'a yaptırımlar uygulaması Özbekistan'ın Batıyla ilişkilerinde bir dönüm noktasını oluşturmuştur (Amanov, 2007: 66). Özbek yönetimi, Kırgızistan'da meydana gelen devrimde ABD desteğini gördüğünden, kendi ülkesinde çıkan olayların da ABD tarafından desteklendiğini değerlendirerek ABD'ye karşı tavır almış ve ikili ilişkilerini dondurmıştır. Andican'da çıkan olaylara karşı Özbek yönetiminin sert bir tutum takınmasına yönelik ABD ve AB'nin eleştirel yaklaşımına karşılık, Rusya ve Çin çıkan olaylarda Kerimov'a destek vermiştir. Bu noktada gerilen Özbekistan-ABD ilişkileri Özbekistan'ın Batı'dan uzaklaşmasına neden olurken, aynı anda Orta Asya'daki büyük güçlerin mücadelesini de şiddetlendirmiştir (Demirtepe, 2006b).

Konu Rusya açısından ele alındığında görülecektir ki, 1999 ve sonrasında Fergana'da ortaya çıkan çatışmalar, Rusya'nın Özbekistan iç işlerine müdahalesine zemin hazırlamıştır (Lubin, Rubin ve Martin, 1999: 44). Özbekistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu güvenlik sisteminden 1994 yılında ayrılması üzerine, Orta Asya'daki radikal İslâmî unsurların varlığının ciddi bir tehdit oluşturduğu tezini Özbekistan'a karşı işleyen Rusya, Fergana'da ortaya çıkan istikrarsızlık üzerine Rusya merkezli bir güvenlik kuşağı oluşturulması fikrini ortaya atmıştır. Fergana Vadisinde radikal İslami unsurlar nedeniyle ortaya çıkan problemlerden sonra Rusya, Badakşan bölgesinde konuşlandığı birliklerini Özbekistan'ın Fergana sınırına kaydırmış ve Özbekistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğuna geri dönmesini sağlamaya çalışmıştır. Özbekistan uzun bir süre bu taleplere cevap vermediyse de, Özbekistan'ın ABD'den beklediği yardımı alamaması Özbekistan'ın seçeneklerini azaltmıştır (Sürücü, 2002: 283).

Yaşanan gelişmeler sonrasında, 14 Kasım 2005'de Rusya; Özbekistan ile müttefiklik anlaşması imzalanmış, 21 Kasım 2005 tarihinde ise Amerikan varlığı Özbekistan'dan ayrılmıştır. Bu iki önemli olay ABD-Özbekistan stratejik iş birliğini sonlandırmış ve Özbekistan'ı Rusya-Çin eksenine yaklaştırmıştır (Oğan, 2006: 71). Taşkent ile Moskova arasında 14

Kasım 2005 tarihinde imzalanan savunma anlaşması Özbekistan'ın dış politika değişimini ortaya koyan çarpıcı örnektir. 2004 yılında Rusya ve Özbekistan arasında imzalanan stratejik iş birliği anlaşmasının devamı niteliğindeki bu müttefiklik anlaşması ile ticaret, güvenlik ve diğer alanlarda uzun dönemli iş birliği öngörülmüştür. Anlaşma ile iki taraftan birine karşı, başka bir devlet veya bir devlet grubu tarafından gerçekleştirilen saldırı, her iki tarafa da gerçekleştirilmiş sayılmaktadır. Andican olayları ertesinde Özbekistan'ın dış politikası, Batı ile ilişkileri dondurma, Moskova ve Pekin'e ise yakın durma şeklinde ortaya çıkmıştır (Oğan, 2006: 75).

Diğer taraftan Özbekistan, 1996'dan beri, Çin ile de ilişkilerini geliştirmektedir. Başta kabul etmemekle birlikte, son dönemde terörizmle mücadelede bölgesel işbirliğinin gerekliliğini gören Özbekistan, 2001 yılında Şanghay İş Birliği Örgütü'ne üye olarak Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmek için ortak bir platforma sahip olmuştur (Amanov, 2007: 66). Diğer yandan Çin'in batısındaki bağımsızlık eğilimleri de göz önüne alınırsa, Özbekistan açısından, Orta Asya halklarına etnik olarak yakın olan Uygurlarla ilişki konusu, Çin ile arasında problem oluşturabilecektir. Zira Uygur bağımsızlık hareketlerinin tarihi, doğrudan Fergana Vadisi (Kokand Hanlığı) tarihiyle ilişkilidir. Doğu Türkistan'da dini ve ruhani ileri gelenler grubunu oluşturan Hocalar sınıfı genelde Fergana kökenlidir. 19. yüzyılın ilk yarısındaki Uygur isyanın lideri de Fergana kökenli Yakub Bey'dir (Kessikbayev, 2007: 43-45).

Kırgızistan açısından ise Rusya ile işbirliği, Kırgızistan'ın iç ve dış güvenliğinin sağlanması açısından önemlidir. Bu bağlamda, Kırgızistan'ın Rusya ile olan ilişkisi, sadece stratejik ortaklık kavramı ile açıklanamaz. Hatırlanacağı üzere, 1991 sonrasında, 1999'a kadar Rusya bölgede aktif olamamıştır. Ancak Kırgızistan'ın 1999-2000'lerden itibaren Afganistan'dan gelen radikal gruplar karşısında ciddi zayıflar vermesi, Kırgızistan'ı, Rusya'dan yardım talep etmek zorunda bırakmıştır. Bu radikal grupların Fergana Vadisi'nde şeriat devleti ilanı yönündeki girişimlerinden sonra, Rusya, bölge ülkelerinin ve özellikle de Kırgızistan'ın talepleri istikametinde bölgede ağırlığını koymaya başlamıştır (Uulu, 2006: 15).

1999 ve 2000 yıllarındaki bölgedeki gelişmeler incelendiğinde, Kırgızistan sınırlarını ihlal eden bazı radikal grupların bölgede neden olduğu kriz sonrasında Kırgızistan'ın, topraklarına giren radikal gruplara karşı Rusya'dan başka, bölge ülkeleri ve Çin'den yardım aldığı görülecektir. Bu kapsamda, Ağustos 2000'de Kazak, Kırgız ve Özbek liderler, uluslararası terörizme karşı mücadelede işbirliği kararı almışlardır. Ayrıca Kırgız, Tacik ve Özbek güvenlik ve savunma birimi temsilcileri Batken'de yaptıkları toplantıda ayaklanma çıkaranlara karşı savaş için ortak bir komuta merkezi

kurulmasını kararlaştırmışlardır. Tacik-Özbek sınırında yaşanan çatışmalar ve Kırgız sınırlarının ihlali sonucu krizin çözümünde Kırgızistan'a destek olmak amacıyla Bağımsız Devletler Topluluğu Ortak Savunma Genel Sekreteri Valery Nikolaenko Bişkek'e gelerek bölge ülkelerine krizde yardımcı olunacağını açıklamıştır. Aynı şekilde bir Çin askeri delegasyonu da, Bişkek'te Çin ve Kırgızistan arasında iki taraflı askerî iş birliğinin ilk adımını atmışlardır (Soltan, 2001-2002: 186).

Diğer taraftan Kırgızistan'ın Özbekistan ile ilişkilerinde yaşadığı sorunlar, Rusya'ya yaklaşmasının bir başka nedenini teşkil etmektedir. Öyle ki Kırgızistan'ın 2002 yılında askerî havaalanını Rus Hava Kuvvetlerine açması sonrasında, 05 Aralık 2002 tarihli Rusya Devlet Başkanı Putin'in Bişkek ziyareti esnasında, Devlet Başkanı Akayev "...Kırgızistan, Kremlin'in Orta Asya'daki askerî-siyasi karakoludur." açıklamasını yapmıştır (Baycaun, 2003: 69).

Sonuç

Orta Asya'da kilometre kareye 14 kişi düşerken Orta Asya'nın merkezinde yer alan Fergana'da kilometre karede 360 ila 500 kişi yaşamaktadır. Fergana'daki nüfus Tacikistan ve Kırgızistan nüfusunun üçte birini, Özbekistan nüfusunun ise dörtte birini teşkil etmektedir. Fergana'daki her türlü gelişme bölge ülkeleri olan Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da ekonomik, siyasi ya da dinî yönden etkileyebilme kapasitesine sahiptir. Çin'i Hindistan ve Avrupa'ya bağlayan Fergana Vadisi, aynı zamanda sahip olduğu kaynaklar ve dünyadaki en büyük ikinci pamuk üretim yeri olmasıyla dikkatleri üzerine çekmektedir. Fakat bu özelliklerinden daha çok Fergana bölgede istikrarsızlık kaynağı olması nedeniyle gündeme gelmeye başlamıştır (Starr, 2011: xii).

Fergana'da istikrarsızlık yaratan hususlardan biri din ile ilişkili konularda karşımıza çıkmaktadır. Fergana Vadisi'ndeki üç ülkenin içinde bulunduğu dini durum, üç ülkenin özel politik şartları, kanunları ve politikaları tarafından şekillenmektedir (Babadjanov, Malikov ve Nazarov, 2011: 297). Bu bağlamda bölge ülkeleri açısından İslamiyet, bölge ülkelerinin kendilerine özgü, bağımsız ve milliyetçi siyasal yapı ve dış politikalarını oluşturmalarının önemli bir unsurudur. Mevcut durumda yapılacak seçimlerde, Rusya'nın desteğinden ziyade, halkın desteğine ihtiyaç duyacak olan iktidarlar bu hususun farkındadırlar. Ancak bu durum Orta Asya ülkelerinin bir ikilemeyle karşılaşmalarına neden olmaktadır: Bir yandan, İslam vazgeçilmez olarak görülürken, halkın İslami radikalizme kayması iktidarların altındaki zemini kayganlaştırmaktadır (Arı, 1996).

SSCB döneminde tespit edilen ve 1991 sonrasında bölge ülkelerinin sınırları olarak kabul edilen hudut çizgileri mevcut problemlerin çözümünü içinden çıkılmaz bir hale sokmanın yanında, aşırı dinî akımlara karşı alınması gereken ülkeler arası önlemler ile yapılması gereken koordineler konusunda da problemlere de yol açmaktadır (Babadjanov vd. 2011: 297). Mesela, Özbekistan’da 2005 Mayıs’ında meydana gelen olaylar Fergana’daki “Oş”, “Celalabat” ve ”Andican” üçgeni içinde vuku bulmuştur. Bu olaylar irdelendiğinde, Fergana’daki aşırı dinî akımların Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan rejimlerinin geleceği için bir tehdit olduğu ortaya çıkmaktadır. Önümüzdeki dönemlerde, benzer sorunların / çatışmaların yaşanmaması için bu bölgedeki aşırı dini akımların güçlenmesini önlemek ve bu akımlarla ilgili sorunları çözmek gerekmektedir (Kodaman ve Birsnel, 2006: 437). Bu amaçla bölge ülkeleri tarafından şu adımlar atılabilir:

- Orta Asya hükümetleri, ılımlı İslami düşüncenin aşırı akımlara kaymasını önlemek amacıyla eğitim ve ifade özgürlüğü konusunda izin verebilir, bu eğitim aktif olarak desteklenebilir. Özellikle Özbekistan’da dini faaliyetlere karşı baskı uygulanmakta, bu ise halkın hükümete karşı aşırı dini akımlara destek vermesine neden olmaktadır.

- Bölge hükümetleri, halklarına karşı ağır baskı politikasını terk ederek parlamenter sistemi tüm kurumları ile işletip ulusal ve evrensel insan hakları standartlarını kendi halkları için uyguladıkları takdirde, farklı düşünceler parlamenter sistem içinde tartışılabilir ve ülke çıkarları doğrultusunda kararlar alınabilecektir. Bu ise değişik fikirlerin kendini ifade etmesine imkân sağlayarak aşırı fikirlere kayması müsait grupların terörü bir araç olarak kullanmalarının yolunu kesebilecektir.

- Orta Asya hükümetleri, kapsamlı bir sosyo-ekonomik reform uygulayarak halklarının yaşam standartları yükselttikleri takdirde aşırı dinî akımların beslendiği yoksulluk ve yolsuzluk argümanı ortadan kaldırılabilecektir (Kang, 2010: 109-111).

Geçmişten günümüze sahip olduğu değişik kimlik yapılarıyla sosyal çeşitlilik ve çoğulculuk alanı olan Fergana Vadisi, bugün itibarıyla çeşitli sosyal grupların sahip olduğu değişik kimlik tanımlamaları nedeniyle bir çeşit “kimlik krizi” yaşamaktadır. Gelecekte yeni ve istikrarlı kimliklerin mi ortaya çıkacağı, yoksa mevcut kimliklerin evrim geçirerek etki alanlarına diğer kimlikleri alıp alamayacaklarını öngörmek bugün itibarıyla kolay değildir. Ancak bu konuda nispeten kesin olarak söylenebilecek olan, güçlü kimlik yapıları bölgede etkin olduğu takdirde aşırı dinî akımların çekim gücü azalacaktır. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus da milli kimlikleri güçlendirme adına bölgede bulunan diğer devletlere karşı düşmanlığın da artmasına neden olabilecek politikalar izlenmesi

gerekliliğidir (Starr, 2011: 394). Bölgedeki ulus devlet inşası, etnik yapılar ve kimlik sorunu incelendiğinde de, Soğuk Savaşın bitmesinin, Orta Asya’da etnik kimliğe dayalı ulus devletlerin oluşum sürecini başlattığı görülmektedir. Orta Asya’nın geçmişinde ulus–devlet olgusunun bulunmadığı ve mevcut sınırların etnik yapıya uymadığı düşünülürse, sınır düzenlemelerinin potansiyel bir çatışma kaynağı olduğu ve küçük bir kıvılcımın her an devletlerarası çatışmalara neden olabileceği mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır (Amanov, 2007: 73). Bu kapsamda Özbekistan’ın, Kırgızistan’ın Oş bölgesinde çoğunluğu teşkil eden Özbek soydaşlarını kullanarak bölgede ayrılıkçı bir hareket başlatma ihtimali göz ardı edilmemesi gereken bir husustur (Baycaun, 2001: 52).

Öte yandan Özbekistan’ın Fergana Vadisi’ni kontrol altına alarak Orta Asya’nın en güçlü devleti haline gelme çabaları ve komşularıyla dostane olmayan ilişkileri, Tacik ve Kırgızların, Özbekistan’a karşı su kaynaklarını bir koz olarak kullanmalarına neden olmaktadır. Kırgızistan ve Tacikistan’ın bu kozu kullanmada ısrarcı olmaları durumunda, bölgenin yeni çatışmalara açık olduğu unutulmaksızın, muhtemel çatışmanın tüm bölge ülkeleri için ağır sonuçları olacağı dikkate alınarak, bu konuda çözümler üzerinde çalışılması gerekmektedir (Baycaun, 2001: 52).

Diğer yandan bölgede temel problemlerden birisini “su” konusu teşkil etmektedir. Orta Asya’daki tüm ülkeler kendi topraklarındaki akarsular üzerinde mutlak egemenlik hakları olduğunu iddia etmektedirler. Bu durum ise, özellikle Aral Havzası’ndaki yukarı kıyıdaş ülkeler olan Kırgızistan ve Tacikistan ile aşağı kıyıdaş ülkeler olan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında sudan kaynaklanan krizin muhtemel bir çatışmaya dönüşmesi ihtimalini barındırmaktadır (Baycaun, 2002: 107). Bu paralelde, bölgede su konusunda sözleşmeler imzalanmışsa da, bölge ülkelerinin taahhütlerini yerine getirmemeleri veya karşılıklı olarak birbirlerini suçlamaya devam etmeleri, su ihtilafının çözülmeden devamına neden olmaktadır. Örneğin Özbekistan ve Tacikistan arasında su ve enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin her yıl yenilenmesi öngörülen bir sözleşme mevcuttur; Özbekistan ve Tacikistan birbirlerini sözleşmenin gereklerini yerine getirmemekle suçladıklarından sorun çözüme kavuşturulamamaktadır. Aynı şekilde Sır-i Derya’nın sularının kullanımına ilişkin bir konsorsiyum oluşturulmasına çalışılmışsa da bu konuda bir netice alınamamıştır (Arı, 2008: 445-446).

Kaya (2002: 115-117), su sorununa getirilebilecek çözümün entegre havza yaklaşımı olabileceğini düşünmektedir. Bu yaklaşımda, su kaynaklarının planlaması ve yönetimi havzadaki tüm yer altı ve yer üstü suların birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Aral Havzası gibi

uluslararası havzalar birden fazla devletin sınırları içinde yer aldığından, bu tür kaynakların kullanımı ve korunması tüm devletlerin bir araya gelerek iş birliği yapmaları neticesinde ortaya çıkabilecek bir düzenlemeyle sağlanabilecektir.

Bölgede sorunlar muhtelifdir ve çözümü birçok parametrenin birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Ancak Orta Asya devletleri genelde sorunları çözüme ulaştırmak için beraberce faaliyete geçmek yerine, zamanlarını tartışarak geçirmekte, bunun sonunda ise bir sonuca ulaşamamaktadırlar (Baycaun, 2001: 52).

Bölge ülkelerince tartışmaları bir yana bırakarak mevcut problemlerin çözümüne katkıda bulunabilecek adımlar söz konusudur. Örneğin geçmiş dönemde bölgedeki sorunlar içinde bölge ülkelerini savaşa kadar götürebilecek en önemli sorunların sınır ve su sorunları olduğu düşünülmüştür. Bölge ülkelerinin liderlerinin bölgeye dışarıdan bakan uzmanlara oranla daha hâkim olmalarından ve konunun tehlikelerinin daha fazla farkında olmalarından olsa gerek, her ne kadar savaşın kıyısına gelen durumlar yaşanmış olsa da bugüne kadar sözü bahsedilen savaş çıkmamıştır. Fakat mevcut barış durumunun sağlam temellere oturabilmesi ve devamı için, siyasi, diplomatik, teknik çalışmalar yapılması ve müzakere yetenekleri bulunan insanların yoğun gayretlerini ortaya koymaları gerekmektedir. Bunun yanında uluslararası kamuoyunun desteği bölgesel koordinasyonun sağlanması esnasında alınmalıdır. Her ne kadar çabaların sonuca ulaşması konusunda uluslararası kamuoyu teknik ve mali destek ile arabuluculuk konusunda yardımcı olabilecekse de, unutulmamalıdır ki son kararı verecek olanlar bölge ülkelerinin kendileridir. Bu ise ilgili yetkili ve uzman kişilerin önemli konuları ele alabileceği “Fergana Vadisi Koordinasyon Kurulu” benzeri bir yapılanma vasıtasıyla sorunların çözülmesi ile gerçekleşebilecektir (Starr, 2011: 401-402).

Kaynakça

- Akmoldoev, K. (2006). *Bağımsızlıktan sonra Kırgızistan'da ulus-devlet inşası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Allworth, E. (1990). *The modern Uzbeks*. Stanford: Hoover.
- Amanov, S. (2007). *Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya politikası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Andican, A. (1996), *Değişim sürecinde Türk Dünyası*. İstanbul: Emre Yayınları.

- Aras, O.N. (2001). *Azerbaycan'ın Hazar ekonomisi ve stratejisi*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Arı, T. (1996). Sovyetler Birliği sonrasında Avrasya: Din, etnik yapı, ekonomi ve dış politika. 12 Mayıs 2009 tarihinde <http://www.tayyarari.com/download/Avrasya.doc> adresinden alınmıştır
- Arı, T. (2008). Orta Asya'da güvenlik sorunları ve işbirliği girişimleri. İçinde Ersin Embel (Ed.), *Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU'na Armağan* (ss.435-458). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Avrasya Siyasi Haritası, 18 Aralık 2011 tarihinde <http://www.hgk.msb.gov.tr/CografiUrunKatalogu/tematik/sayfa19.asp> adresinden alınmıştır.
- Avsar, B.Z. ve Solak, F. (1998). *Türkiye ve Türk cumhuriyetleri*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Babadjanov, B., Malikov K. ve Nazarov A. (2011). Islam in the Ferghana Valley: Between national identity and Islamic alternative. İçinde S. Frederick Starr (Ed.) *Ferghana Valley - The heart of Central Asia* (ss. 297-372). New York, London: M.E.Sharpe.
- Baran, Z. (2004). *Hizb ut-Tahrir: Islam's political insurgency*. Washington: Nixon Center.
- Baycaun, S. (2001). Orta Asya'da krizin diğer adı: Su'dan bahaneler, su'dan savaş (mı)? *Stratejik Analiz*, 2(13), 48-52.
- Baycaun, S. (2002). Orta Asya'da krizin diğer adı: Su'dan bahaneler, su'dan savaş (mı)? İçinde Aziz Koluman (Ed.), *Dünyada su sorunları ve stratejileri* (ss.95-114). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Baycaun, S. (2003). Orta Asya'da bitmeyen sınır sorunları: Kırgızistan-Özbekistan gerginliği. *Stratejik Analiz*, 4(43), 66-70.
- Bıykoğlu, N. (2010). Orta Asya'da su sorunları. *2023 Dergisi*, 9(110), 64-68
- Bilgiç, E. (2006). *Su sorunu: Fırat, Dicle ve Asi nehirleri örnekleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Bichsel, C. (2009). *Conflict transformation in Central Asia - Irrigation disputes in the Ferghana Valley*. London-New York: Routledge.
- Brzezinski, Z. (1998). *Büyük satranç tahtası*. (Çev. E. Dikbaş ve E. Kocabıyık), İstanbul: Sabah Kitapları.

- Demirtepe, M.T. (2006a). *Kırgızistan'da demografik yapıda değişim ve göç olgusu*. 05 Haziran 2012 tarihinde <http://www.usakgundem.com/yazar/356/kirgizistan%E2%80%99da-demografik-yapida-degisim-ve-g%C3%B6%C3%A7-olgusu.html> adresinden alınmıştır.
- Demirtepe, M.T. (2006b). *Andican olayları sonrası özbek dış politikası*. 05 Haziran 2012 tarihinde <http://www.usakgundem.com/yazar/320/andican-olaylari-sonrasi-%C3%B6zbekdis-politikasi.html> adresinden alınmıştır.
- Demirtepe, M.T. (2008). *Orta Asya'da radikalizm ve terör*. 12 Şubat 2012 tarihinde <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=105> adresinden alınmıştır.
- Demirtepe, M.T. ve Özkan, G. (2010). Prof. Dr. Jibek Saparbekovna Sızdıkova ile Kırgızistan'da yaşanan son gelişmeler üzerine. *Avrasya Analiz, (İstikrar Arayışında Bir Ülke: Kırgızistan)*, 1, 52-56.
- Demirtepe, M.T. (2011). Demokrasi ve istikrar arayışında bir ülke: Kırgızistan. *Usak Stratejik Gündem*. 01 Aralık 2011 tarihinde <http://www.usakgundem.com/haber/100/demokrasi-ve-istikrar-arayisinda-bir-ülke-Kırgızistan.html> adresinden alınmıştır.
- Derin, S. (2006). Tasavvufun Orta Asya'da yakın geçmişteki rolü: Kırgızistan örneği. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7(16), 7-39.
- Dermanoğlu, S. ve Muhammadiyev, N. (1997). *Özbekistan Kılavuzu*. Ankara: Mine Matbaası.
- Erdoğan, B. (2006). Orta Asya'da yasadışı uyuşturucu ticareti ve kullanımı. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 1(1), 81-117.
- Fuller, G.E. (1994). Central Asia: The quest for identity. *Current History*, 93(582), 145-149.
- Gleen, J. (1999). *The Soviet legacy in Central Asia*. New York: St. Martin's Press.
- Gürbüz, M. ve Karabulut, M. (2008). SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkelerde ortalama yaşam süresi ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(1), 69-83.
- Haghayeghi, M. (1995). *Islam and politics in Central Asia*. New York: St. Martin's Press.
- International Crisis Group. (2002). Central Asia: Border disputes and conflict potential. *ICG Asia Report No 33*, Brussels, 4 April 2002.

- IRIN News. (2004) *Central Asia: Regional impact of the Afghan heroin trade*. 04 August 2004. 19 Şubat 2012 tarihinde <http://www.irinnews.org/InDepthMain.aspx?InDepthId=21&ReportId=63026&Country=Yes> adresinden alınmıştır.
- Ishmatov, A.T. (2003). *Central border disputes and conflict resolution: The Kyrgyz perspective*. Prepared for delivery at the Midde East and Central East and Central Asia Politics, Economics and Society Conferance, University of Utah, Salt Lake City, October 16-18, 2003.
- Juraev, S. (2001). *The water problem in Central Asia: Is there a solution?* 18 Şubat 2012 tarihinde <http://www.cacianalyst.org/?q=node/458> adresinden alınmıştır.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, *Kaçakçılık Güzergahları*. 22 Aralık 2011 tarihinde <http://www.kom.gov.tr/Tr/KonuDetay.asp?BKey=37&KKey=54> adresinden alınmıştır.
- Kadir, Z. (1996). Muslim political movements in Russia. *Avrasya Etüdləri*, 5(2), 48-57.
- Kara, M. (1999). Tarikatlar Dünyasına Genel Bir Bakış. *İslâmiyât, (Tasavvuf Özel Sayısı)*, 2(3), 69-78.
- Kang, D. (2010). *Orta Asya'da radikal İslam hareketi ve terörizm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Kangas, R.D. (1994). Uzbekistan: Evolving authoritarianism. *Current History*, 93(582), 178-182.
- Kaya, İ. (2002). Aral Havzası anlaşmazlığının değerlendirilmesinde hukuksal çerçeve ve uygulanabilir öneriler. İçinde Aziz Koluman (Ed.), *Dünyada su sorunları ve stratejileri* (ss.115-129). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Kessikbayev, A. (2007). *Soğuk savaş sonrası Avrasya jeopolitiği: Orta Asya'da yapısal dönüşüm*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Khamidov, A. (2006). *Ethnic uzbeks intensify civil rights advocacy effort*. 18 Şubat 2012 tarihinde <http://www.eurasianet.org/departments/civilsociety/articles/eav060706a.shtml> adresinden alınmıştır.
- Kodaman, T. ve Birsal, H. (2006). Bağımsızlık sonrası Özbekistan ve dış politikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 413-442.

- Koichiev, A. (2001) *Kyrgyzstan and Uzbekistan map out their differences*. 16 Şubat 2012 tarihinde <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav030501.shtml> adresinden alınmıştır.
- Kona, G.G. (2003). Radikal İslam ve Orta Asya. *M5 Savunma ve Strateji Dergisi*, (Özel Rapor), 116, 76-80. 21 Aralık 2011 tarihinde <http://http://gamzegungormuskona.blogspot.com/2007/08/m5-savunma-ve-strateji-dergisi-rapor.html> adresinden alınmıştır.
- Lubin, N., Rubin B.R. ve Martin, K. (1999). *Calming the Ferghana Valley, development and dialog in the heart of Central Asia*. Report of the Ferghana Valley Working Group of the Center for Preventive Action. New York: The Century Foundation Press.
- Mann, P. (2001). Religious extremism in Central Asia. *Strategic Analysis*, 25(9). 06 Şubat 2012 tarihinde http://www.ciaonet.org/olj/sa/sa_dec01map01.html adresinden alınmıştır.
- Mardin, Ş. (1993). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Megoran, N. (2004). The critical geopolitics of the Uzbekistan–Kyrgyzstan Ferghana Valley boundary dispute, 1999–2000. *Political Geography*, 23(6) 731-764.
- Megoran, N. (2006). For ethnography in political geography: Experiencing and re-imagining Ferghana Valley boundary closures. *Political Geography*, 25, 622-640.
- Menon, R. (1995) In the shadow of bear: Security in post-Soviet Central Asia. *International Security*, 20(1), 149-181.
- Moscow News, (2005). *Tajik ex-drug tsar charged*. 26 Mayıs 2005. 10 Şubat 2012 tarihinde <http://www.themoscowtimes.com/news/article/news-in-brief/223007.html> adresinden alınmıştır.
- Nanni, M. (1996). The Aral Sea basin: Legal and institutional issues. *Review of European Community and International Environmental Law*, 5(2), 130-137.
- Narin, M. (2006). Avrasya bölgesindeki Türk cumhuriyetlerinin enerji kaynakları ve iletim hatlarının Türkiye'ye katkıları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 151-167.
- Oğan, G. (2006). ‘Andican olayları’ sonrasında Özbekistan dış politikası. *Stratejik Analiz*, 6(69), 71-76.
- Oğan, G. (2006). *Turuncu devrimler*. İstanbul: Bir Harf Yayıncılık.

- Olcott, M. B. (1994). Nation building and ethnicity in the foreign policies of the new Central Asian state. İçinde R. Szporluk (Ed.), *National identity and ethnicity in Russia and the new States of Eurasia* (ss. 209–229). London: M. E. Sharpe.
- Özdemir, Y. (2007). *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın enerji potansiyelleri ve politikaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Pamir, N. (2006). Kafkaslar ve Hazar havzasındaki ülkelerin enerji kaynaklarının Türkiye'nin enerji güvenliğine etkileri. *Türkiye'nin çevresindeki gelişmeler ve Türkiye'nin güvenlik politikalarına etkileri sempozyumu*, Harp Akademileri, İstanbul, 10 Mart 2006. 19 Mayıs 2009 tarihinde <http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf> adresinden alınmıştır.
- Picton-Turberville, G. (2011). *The international comparative legal guide to: Gas regulation 2011*. 26 Aralık 2011 tarihinde http://www.iclg.co.uk/index.php?area=4&kh_publications_id=175 adresinden alınmıştır.
- Policy Brief: Risk of increasing instability in the Ferghana Valley. (2001) 07 Şubat 2012 tarihinde http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/reliefweb_pdf/node-93114.pdf adresinden alınmıştır.
- Rashid, A. (2002). *Jihad: The rise of militant islam in Central Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Rollan, F. (2004). *Learning to live with frontiers: New frontiers in Central Asia*. Unisci Discussion Papers. 10 Şubat 2012 tarihinde http://kms1.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/114799/ichaptersection_singledocument/2739c073-4630-4132-b2d4-43e828f71aee/en/disc_05_06.pdf adresinden alınmıştır.
- Shozimov, P. (2008). The Fergana Valley: A microcosm of problems and potential in Central Asia. *Asian Voices Seminar Series*, March 26, 2008. 10 Mayıs 2009 tarihinde <http://www.spfusa.org/program/avs/2007> adresinden alınmıştır.
- Shozimov, P., Sulaimanov, J. ve Abdullaev, S. (2011). Culture in the Ferghana Valley since 1991: The issue of identity. İçinde S. Frederick Starr (Ed.) *Ferghana Valley - The heart of Central Asia* (ss.278-295). New York, London: M.E.Sharpe.
- Soltan, E. (2001-2002). Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik ilişkilerin sürekliliği. *Avrasya Dosyası, (Kazakistan-Kırgızistan Özel Sayısı)*, 7(4), 177-204.

- Starr, S.F. (2011). *Ferghana Valley - The heart of Central Asia*. New York, London: M.E.Sharpe.
- Sürücü, C. (2002). Kolonyal miras, kimlik ve bölgesel ilişkiler. *Avrasya Dosyası*, (BM Özel Sayısı), 8(1), 273-291.
- Temir A. (2001). *Aral tehdit ediyor*. 19 Şubat 2012 tarihinde <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/06/26/dishaberler/dishaberlerdevam.htm> adresinden alınmıştır.
- The Paris Pact Initiative. (2008). *Illicit drug trends in Central Asia*. United Nations Office on Drugs and Crime Regional Office for Central Asia, April 2008. 22 Aralık 2011 tarihinde http://www.unodc.org/documents/regional/central-asia/Illicit%20Drug%20Trends_Central%20Asia-final.pdf adresinden alınmıştır.
- Türer, O. (1992). Orta Asya'da İslâm'ın yerleşmesi ve muhafazasında Tarikatların Rolü. *İlim ve Sanat*, 35/36 (Çift Sayı), 19-27.
- US International Narcotics Control Strategy Report, (2005). Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs, March 2005. 20 Şubat 2012 tarihinde <http://www.state.gov/j/inl/rls/nrcrpt/2005/vol1/html/42368.htm> adresinden alınmıştır.
- Uulu, U.A. (2006). *1990 sonrası Kırgızistan dış güvenliği ve NATO*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Uzbekistan Daily Digest, (2000). *Uzbek court sentences two to death for 'terrorism'*. 20 November 2000. 19 Şubat 2012 tarihinde <http://www.rferl.org/content/article/1142286.html> adresinden alınmıştır.
- Vural, Z. (2006). *Hazar havzası enerji kaynaklarının uluslararası politikadaki yeri ve Türkiye'ye etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Wilson, S. (2001). The rise of islamic militancy in Central Asia: Causes and consequences. *Islamic Briefing Notes on Islam, Society, and Politics*, Center for Strategic and International Studies, 4(1). 10 Ekim 2012 tarihinde <http://groups.yahoo.com/group/RCWMC/message/509> adresinden alınmıştır.
- Winrow, G.M. (2004). Orta Asya'daki kriz kaynakları ve bölgeleri. *Genelkurmay Başkanlığı ikinci uluslararası sempozyum bildirileri - Türkiye, NATO ve Avrupa Birliği perspektifinden kriz bölgelerinin incelenmesi ve Türkiye'nin güvenliğine etkileri*, Mayıs 2004, (ss.127-134). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

- Yalçinkaya, A. (1999). *Yetmiş yıllık kriz: Sovyetler Birliği döneminde Moskova Türkler ilişkileri*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Yemelianova G.M. (2007). The rise of Islam in Muslim Eurasia: International determinants and potential consequences. *China and Eurasia Forum Quarterly*, 5(2), 73-91.
- Zaman Gazetesi (2012). *Kırgız-Özbek sınır meseleleri tekrar masaya yatırılıyor. 13 Haziran 2012 tarihinde*
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1274853&title=kirgizozbek-sinir-meseleleri-tekrar-masaya-yatiriliyor>
adresinden alınmıştır.
- Zelkina, A. (1999). Islam and security in the new states of Central Asia: How genuine is the islamic threat? *Religion, State & Society*, 27(3-4), 354-372.
- Zokirov, S. ve Umarov, K. (2011). Economic development in the Ferghana Valley since 1991. İçinde S. Frederick Starr (Ed.) *Ferghana Valley - The heart of Central Asia* (ss.232-252). New York, London: M.E.Sharpe.
- http://maps.grida.no/go/graphic/water_issues_in_the_ferghana_valley
Environmental Knowledge for Change, GRID-Arsenal (Collaborating centre of the United Nations Environment Programme -UNEP) Web Site, 20 Aralık 2011.
- <http://maps.dbroca.uz/node/63>, UN Office on Drugs and Crime Web Site, 22 Aralık 2011.